Віра Науменко

ЧИТАНКА

4

Частина 1

ББК 81.2УКР-93
Н34

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
*(Лист Міністерства освіти і науки України
№1/11–1008 від 12.03.04 р.)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— прочитай, поміркуй

— попрацюйте разом

— завдання й запитання на повторення

— це цікаво знати

Науменко В.О.
Н34 Читанка: Підруч. для 4 кл.: У 2 ч. – К.: Навч. книга, 2004 –
ISBN 966-7943-98-4
Ч. 1 – 127 с.: іл. – ISBN 966-7943-84-4

ББК 81.2УКР

ISBN 966-7943-98-4
ISBN 966-7943-84-4 (Ч.1)

© В.О. Науменко, 2004
© М.С. Баликін, О.В. Мазніченко,
художнє оформлення, 2004

ДОРОГИЙ ДРУЖЕ!

Ти тримаєш у руках читанку. Вона поведе тебе у світ поезії та прози, дійсних і вигаданих пригод. Цей світ сповнений краси, чарівності, таємниць, захоплюючих мандрівок і радісних відкриттів.

Кожний письменник разом із героями своїх творів охоче спілкуватиметься з тобою. Тож сміливо вирушай у подорож до країни, назва якої — література.

КРАСА СВІТУ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Краса! На світі цім Краса —
натхненна чарівниця,
що відкриває небеса,
вершить найбільші чудеса,
мов казкова цариця.

За *Миколою Вороним*

Василь Сухомлинський

КРАСА, НАТХНЕННЯ, РАДІСТЬ І ТАЄМНИЦЯ

Пішов маленький Хлопчик до лісу. По дорозі зустрів Діда, що повертався з лісу. Старий був зморений, але радісно посміхався.

— Чого ви радієте, Дідусю? — запитує Хлопчик. — Мабуть, у лісі є щось дуже хороше?

— Так, Хлопчику, у лісі є Краса, Натхнення, Радість і Таємниця. Я їх побачив, і мені захотілось жити ще багато-багато років.

Хлопчик побіг до лісу. Подивився навколо себе. Все красиве: і дуб могутній, і ялинка ошатна, і верба плакуча, й береза білокора. А найкрасивішою Хлопчикові видалася маленька квіточка фіалки. Вона підняла поверх трави свою синю голівку з фіолетовим очком, яке запитливо поглядало на Хлопчика.

— Це краса, — прошепотів Хлопчик.

Прислухався і почув далеко-далеко тиху пісню горлиці: тур... тур... І в ту ж мить згадались Хлопчикові ласкаві й добрі материнські руки. Захотілось заспівати пісню про маму.

— Це Натхнення, — прошепотів Хлопчик.

Ще уважніше подивився Хлопчик навколо. Яскраво сяяло сонечко, високо в синьому небі літали птахи, до самого обрію пливли зелені хвилі лісу.

— Як добре, що я все це бачу й почуваю, — подумалось Хлопчикові. — Світ — це Радість, жити — це Радість. А де ж Таємниця?

Довго, дуже довго придивлявся й прислухався Хлопчик, але Таємниці не помітив.

Пішов Хлопчик до лісу і наступного дня. Знову назустріч Дід. Розказав Хлопчик, як він відкрив для себе Красу, Натхнення і Радість, а ось Таємницю — не довелось.

— Дідусю, а де ж Таємниця?

Старий загадково посміхнувся й відповів:

— От доживеш до сивого волосся — тоді й зрозумієш Таємницю.

- Які почуття викликала в Дідуся прогулянка до лісу? Прочитай.
- Які відкриття зробив для себе Хлопчик? Прочитай.
- Що ти вважаєш красою? Як розумієш натхнення й радість?
- Чи здогадався ти, в чому Дідусь бачив Таємницю? Якщо в тебе є можливість, запитай про неї у свого дідуся.

Пейзажна лірика

Ти вже знаєш, що поезія — це віршовані твори. Вірші, присвячені опису природи, належать до **пейзажної лірики**. Вони зачаровують своєю мелодійністю, красою змальованих картин, завжди хвилюють.

Що робить поезію такою чарівною? Тобі вже відомі «таємниці», які допомагають поетові описати картини природи, передати свої думки, настрій, почуття. Це художні засоби, серед яких — епітети (***золоте*** *сонце*,

ясні** зорі*), порівняння (*місяць, мов **човник**; дівчинка, як **квіточка), метафори (*вечір тане, ліс спить*).

Інколи авторові вдається «наповнити» вірш звуками, створити звуковий образ за допомогою звукопису (*за**хлюпа**ло; над бором хмари муром*).

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814—1861)

Тарас Григорович Шевченко — геніальний український поет і художник. Хто у світі знає Україну — той любить Тараса Шевченка, хто любить Тараса Шевченка — той знає Україну. Його книга віршів «Кобзар» — святиня нашого народу. Вона недаремно має таку назву, адже кобзар — це народний співець. Тарас Шевченко писав про народ і для нього.

Прожив письменник усього 47 років, з яких 24 роки поневірявся у кріпацтві, 10 років — на засланні далеко від рідної землі і всього 13 років був вільним.

* * *

Ой діброво* — темний гаю!
Тебе одягає
тричі на рік... Багатого
собі батька маєш.
Раз укриє тебе рясно
зеленим покровом —
аж сам собі дивується
на свою діброву...
Надивившись на доненьку
любу, молодую,
возьме її та й огорне
в ризу** золотую

**Дібро́ва* — листяний ліс, у якому переважає дуб.
***Ри́за* — тут: одяг.

і сповиє* дорогою
білою габою**, —
та й спать ляже, втомившися
турбою такою.

?3
- Чим милується поет? У які пори року діброва найбільше приваблює й зачаровує його?
- Кого автор називає «батьком» діброви? Якими кольорами він прикрашає «доненьку»?
- Яку казку ти пригадав, читаючи вірш? Що між ними спільного? Чим вони відрізняються один від одного?

Почуття поета

* * *

За сонцем хмаронька пливе,
червоні поли*** розстилає
і сонце спатоньки зове
у синє море: покриває
рожевою пеленою****,
мов мати дитину.
Очам любо. Годиночку,
малую годину
ніби серце одпочине,
а богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
накриває море
і хмароньку рожевую,
і тьму за собою
розстилає туман сивий,
і тьмою німою
оповиє тобі душу,

---

*Сповива́ти — тут: огортати.
**Габа́ — тут: покривало.
***Пола́, по́ли — край кожної половини одягу, що розгортається спереду.
****Пелена́ — тут: покривало.

й не знаєш, де дітись,
і ждеш його, того світу,
мов матері діти.

- На які дві частини можна поділити вірш? Прочитай першу частину. Які **почуття** поет передав у ній?
- Прочитай другу частину вірша. Чим викликані **почуття поета** в цій частині?
- Знайди в тексті вірша слова на позначення кольорів, пестливі слова. Як вони допомагають уявити описану картину?
- Прочитай вірш виразно, передаючи за допомогою інтонації почуття, які пережив поет.

Метафори

* * *

Встала й весна, чорну землю
сонну розбудила,
уквітчала її рястом,
барвінком укрила;
і на полі жайворонок,
соловейко в гаї
землю, убрану весною,
вранці зустрічають...

- Прочитай вірш мовчки, уявляючи описану картину природи. Знайди **метафори**.
- Вивчи вірш напам'ять. Читаючи його з пам'яті, дотримуйся помірного темпу, відповідної інтонації.

* * *

Реве та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
із хмари де-де виглядав,

неначе човен в синім морі,
то виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
ніхто нігде не гомонів,
сичі в гаю перекликались,
та ясен раз у раз скрипів.

• Які картини ти уявив, читаючи вірш? З яких слів зрозуміло, що події відбуваються вночі?
• Прочитай опис Дніпра, вітру, неба, місяця. Назви слова, за допомогою яких описана картина наповнюється звуками.
• Підготуйся до виразного читання вірша. Які рядки читатимеш голосно, грізним тоном, а які — спокійно, тихим голосом?

• Переглянь прочитані вірші Тараса Шевченка. Який із них, на твою думку, написано на засланні? Чому ти так вважаєш?
• Які почуття передав поет у своїх віршах? Чим вони викликані?
• Прочитай один із віршів поета з пам'яті.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(1871—1913)

Леся Українка, справжнє ім'я якої Лариса Петрівна Ко́сач, народилася в місті Новоград-Волинський на Житомирщині. Через хворобу вона жодного дня не сиділа за шкільною партою, не відповідала біля дошки, не бігала з ровесниками гучними коридорами. Вчителями її були мати — письменниця Олена Пчілка, і батько — юрист Петро Косач.

Коли Лесі виповнилося 13 років, у неї назбиралося вже кілька віршів, і мати, порадившись з дочкою, добирає їй псевдонім* Українка. Відтоді й пішли по світу прекрасні поезії, підписані цим гордим, ніжним і красивим ім'ям — Леся Українка.

**Псевдоні́м* — вигадане прізвище, ім'я або певний знак, яким користується письменник замість власного імені.

* * *

Вже сонечко в море сіда;
у тихому морі темніє;
прозора, глибока вода,
немов оксамит, зеленіє.

На хвилях зелених тремтять
червонії іскри блискучі
і ясним огнем миготять,
мов блискавка з темної тучі.

А де корабель наш пробіг,
дорога там довга й широка
біліє, як мармур*, як сніг,
і ледве примітно для ока

рожевіє пінистий край;
то іскра заблисне, то згасне.
Ось промінь останній!.. Прощай,
веселеє сонечко ясне!

- Яку картину природи змалювала Леся Українка у вірші? Де вона спостерігала цей пейзаж?
- Як змінюється під час заходу сонця морська вода? Знайди в тексті вірша **порівняння**.
- Прочитай останні чотири рядки вірша. Які почуття викликала в поетеси остання мить заходу сонця?

* * *

Плине білий човник, хвилечка колише,
хвилечка гойдає;
плине білий човник, вітер ледве дише,
ледве повіває.

**Ма́рмур* — тверда різнокольорова гірська порода, яку використовують для архітектурних і скульптурних робіт.

Білі хмаринки, лебедині крила
угорі гуляють,
довгою стягою*, що зорю покрила,
місяця сягають.

Місяченько світло і рожеве, й срібне
кида-розсипає,
і ряхтить, і сяє світло теє дрібне,
як вогонь палає.

Геть далеко в морі кораблі видніють,
бачу здалеченька,
як вира́зно щогли** тонкії чорніють
проти місяченька.

- Яку картину змальовано у вірші? Вибери відповідь: місячну ніч, місячну ніч на морі, тихе нічне море.
- Як зображено човник, хмаринки, місячне світло?
- Прочитай вірш виразно, передаючи голосом замилування красою описаного.

СОСНА

З вітром весняним сосна розмовляла,
вічнозелена сосна.
Там я ходила і все вислухала,
що говорила вона.

Ой, не «зеленого шума» співала
вічно смутная сосна...
Ні, не «зеленого шума»!
Чулася в гомоні тяжка зимовая дума.

Ранком зимовим діброва мовчала,
наче замерзла сумна,
тільки рясним верховіттям шептала
вічнозелена сосна.

**Стяга́* — смуга.

***Щогла́* — високий стовп на судні для встановлення вітрил, підняття прапора тощо.

Там я ходила і все вислухала,
що говорила вона, —
та не веселая дума
чулася в гомоні того «зеленого шума»!..

- Чому сумувала сосна? Прочитай.
- Як ти гадаєш, коли верховіття сосни зашумить весело?
- Знайди в тексті вірша метафори. Як вони допомагають уявити описану картину, почути звуки в діброві?

* * *

У сиву-пресиву давнину дівчата виходили вітати весну хороводами, веснянками. Однією з найпоширеніших була веснянка «Зелений шум».

Ой, нумо, нумо,
в зеленого шума.
А в нашого шума
зеленая шуба.

- Переглянь прочитані вірші Лесі Українки. У якому з них вона змалювала картину заходу сонця?
- З яких віршів рядки: «Прощай, веселеє сонечко ясне!», «Білії хмаринки, лебедині крила угорі гуляють...», «З вітром весняним сосна розмовляла...»?
- Який із прочитаних віршів нагадав тобі пісню? Яку музику (сумну, веселу, спокійну, ніжну) ти б до нього дібрав?

ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО

(1864—1925)

Володимир Самійленко — відомий український поет, блискучий гуморист, талановитий музикант і перекладач.

Поезія цього письменника приваблює читача своєю мелодійністю, ясністю, щирістю. Багато його віршів стали піснями.

* * *

Веселиться земля,
зеленіють поля,
розвилися гаї і діброви;
соловейко в садку
тьохка пісню дзвінку;
од квіток дух несеться чудовий.

А повітря легке
і проміння палке
в серці мрії роєм підіймають;
і мов сила нова
у грудях прибуває,
і в душі якісь співи лунають.

Все збудилось од сну,
зустрічає весну...
І розкішна природа Вкраїни
у величній красі
вабить погляди всі,
наче личко вродливе дівчини.

- Які почуття, викликані приходом весни, передав поет? Прочитай рядки, в яких звучать радість, захоплення красою природи, відчувається народження нових мрій.
- Знайди в тексті вірша **епітети**, метафори, порівняння.
- Прочитай вірш виразно. Спробуй «почути» музику до його слів.

* * *

Музику до «Веселиться земля...» та багатьох інших віршів Володимира Самійленка написав композитор Кирило Стеценко. Він також написав і музику до «Вечірньої пісні», що відома як колискова.

*Сонет*I*

О весно, весно, де ти забарилась?
Чому не йдеш ти нас теплом зогріти?
Уже земля, ждучи тебе, втомилась
і хоче сніг змінить на пишні квіти.

Чи ще зима не досить наглумилась?
Чи ще морози будуть скаженіти?
Доволі, вже й діброва зажурилась
і простяга до сонця змерзлі віти.

Прийди ж, прийди! Тепла і світла прагнуть
усі живі створіння, всі ростини
і без твоєї ласки замирають.

А прийдеш ти, убори пишні вдягнуть
садки, ліси, і гори, і долини,
і співи щастя в гаї залунають.

- До кого звертається поет у вірші? Що його хвилює?
- Знайди в тексті вірша рядки, в яких звучить прагнення автора наблизити прихід весни. Як поет переконує, що вже пора прийти весні?
- Назви епітети й метафори, які поет використовує у вірші. З якою метою їх ужито?
- Зверни увагу на форму вірша. Чим вона особлива?

Ліричний герой

ВЕСНЯНА ЕЛЕГІЯ**

Ще раз весна
така ж ясна
і пишна знов до нас прийшла...

---

*Сонéт — вірш із 14 рядків, розбитих на два чотиривірші та два тривірші.

**Елéгія — ліричний вірш, у якому виражено настрої журби, смутку, роздуму.

нам шле в привіт, —
природа знову ожила!..
В порі такій
в душі моїй
якесь чудне чуття встає:
таким чуттям
ім'я не дам,
не розберу я, що в них є.
Тут море дум,
утіха й сум
і наче жаль стає чогось...
Чому ж таке
чуття тяжке
мені до втіхи додалось?..

- Які почуття викликав у поета прихід весни? Прочитай, над чим задумався **ліричний герой**.
- За допомогою яких епітетів автор описує весну?
- Зверни увагу на довжину рядків, їх повторення у вірші. Що цікавого ти помітив?
- Читаючи вірш уголос, передай його настрій, мелодійність і ритм.

- Переглянь прочитані вірші Володимира Самійленка. Про яку пору року в них ідеться? Який настрій переважає? З якою особливою формою вірша ти ознайомився?
- Порівняй прочитані вірші поета. Чим вони подібні, а чим відрізняються один від одного?

ЛІНА КОСТЕНКО

Ліна Костенко народилася 1930 року на Київщині. Видатна українська поетеса майстерно малює найніжніші акварелі. Акварелі — це картини, малюнки, виконані фарбами.

Поетеса ж словом, як художник фарбами, створює вірші, що належать до пейзажної лірики. Прочитай їх — і ти відчуєш красу та смуток осінніх акварелей.

ЗДИВОВАНІ КВІТИ

Сю ніч зорі чомусь колючі,
як налякані їжачки.
Сю ніч сойка кричала в кручі,
сю ніч ворон сказав: «Апчхи!»
Сю ніч квітка питала квітку:
— Що ж це робиться, поясни?
Тільки вчора було ще влітку,
а сьогодні вже восени!

- Чим були здивовані квіти? Прочитай.
- Які зміни в природі визначили прихід осені?
- З ким поетеса порівняла зорі? Як ти гадаєш, чому?

Настрій автора

КРАСИВА ОСІНЬ ВИШИВАЄ КЛЕНИ

Красива осінь вишиває клени
червоним, жовтим,
срібним, золотим.
А листя просить:
— Виший нас зеленим!
Ми ще побудем, ще
не облетим.
А листя просить:
— Дай нам тої втіхи!
Сади прекрасні, роси —
як вино.
Ворони п'ють надкльовані
горіхи.
А що їм, чорним?
Чорним все одно.

- У які кольори осінь пофарбувала клени? Як про це говорить поетеса у вірші?
- Чому кленам хочеться інших фарб? А кому байдуже, якими стануть дерева?

• Знайди в тексті вірша метафори.

• Спробуй на папері покласти мазки кольорів, які згадано у вірші. Порівняй їх. Як ти думаєш, чому поетеса до світлих, радісних тонів додає чорний?

• В яких рядках вірша особливо відчувається **настрій автора**, навіяний осінню? Прочитай.

Звукопис

ОСІНЬ, ОСЬ ВОНА, ОСІНЬ

Вже брами* літа замикає осінь.
Задощило. **Захлюпало.** Серпень випустив серп.
Цвіркуни й перепілочки припинили концерт.
Чорногуз поклонився лугам і садам.
Відлітаючи в Африку, пакував чемодан.
Де ж ти, літо, поділось? Куди подалось?
Осінь, ось вона, осінь.
Осінь, ось вона, ось.
Осінь брами свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

*Бра́ма — великі ворота.

СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ № 15
Инв. №.....

• Що розповіла поетеса про осінь? Знайди в тексті вірша рядки, які відображають кінець літа. Як ти їх розумієш?

• Прочитай виділені речення. Які картини природи вони допомагають уявити? Це **звукопис** — відтворення за допомогою звуків людської мови звуків природи, а також створення потрібного образу.

• Прочитай вірш виразно, звертаючи увагу на довжину речень.

• За малюнком та текстом вірша опишіть картину осені.

• Порівняйте вірші Ліни Костенко «Осінь, ось вона, осінь» і «Красива осінь вишиває клени». Які слова вживає поетеса в кожному з них, змальовуючи прихід осені? Чи однаковий настрій автора в цих віршах?

* * *

Стоять ліси смарагдово-руді*,
після дощу надовго крапелисті.
Все глибша осінь. Вже і жолуді
ховає сойка під опале листя.

• Яку осінь описує поетеса? Знайди відповідь у рядках вірша.

• Яка картина природи виникла в твоїй уяві після читання вірша?

Настрій вірша

* * *

Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна** осені, о сум! Осанна.
Невже це осінь, осінь, о! — та сама.

**Смара́гдово-руді́* — зелені з червоно-жовтим.

***Оса́нна* — уславлення когось, чогось; слава, хвала.

Останні аистри горлиць зайнялися болем.
Ген килим, витканий із птиць, летить над полем.
Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій.
І плаче коник серед трав — нема мелодій.

• Прочитай вірш уголос, вслухаючись у звучання слів. Які звуки найчастіше повторюються? Чи допомагають вони створити картину осені? Який це художній засіб?
• Які картини ти уявив, які почуття пережив, читаючи вірш? Визнач **настрій вірша**.

• Переглянь прочитані вірші Ліни Костенко. Які з них ти запам'ятав? Прочитай з пам'яті.
• Якими кольорами та звуками наповнена осінь поетеси?
• Як ти гадаєш, чому вірші Ліни Костенко про осінь названо осінніми акварелями?

ІГОР КАЛИНЕЦЬ

Ігор Калинець народився 1939 року на Львівщині. Його поезія не зовсім звична. Інколи в ній немає рим, чіткого ритму. Але вона красива. Красива художніми образами, барвистою, дзвінкою мовою. В ній і хмара з хмарятами, і бджілка розмовляє з дощиком, і півень-ліс, і промінь бере росу за рученьку.

ХМАРА

То не хмара,
а дірява парасоля:
сама змокла,
ще й мене
до нитки намочила.
Бачив я, бачив,
як несе вона
на плечах
малі хмарята.
А від них —
маленькі дощики,

дитячі парасольки,
гороб'ячі калабаньки*
і веселки в росі.

- З чим порівнює автор хмару? Чому?
- Як змінили землю малі хмарята і маленькі дощики?

ДОЩИК

Випив суховій**
увесь нектар із квітки.

Заглянула бджілка в гості —
нічим почастуватися.

А в пана дощу
ворота дощаті.
— Пане дощ,
пане дощ,
вийдіть-но з хати.

— Нема батька вдома,
а я — дощик.

— Ну, то вийди ти —
треба квітці помогти.

— А я ліпше
капусті за комір —
ото сміху буде!

- Розкажи, як бджілка викликала дощ. Пригадай закличку про дощ і допоможи бджілці його запросити.
- Як ти розумієш слова дощика: *А я ліпше капусті за комір*? Чи можна дощ назвати пустотливим? Пригадай твори, де він є персонажем.

- Складіть закличку про дощ.

**Калаба́ньки* — калюжі.
***Суховій* — сухий гарячий вітер, який викликає засуху.

ЛІС

Піє* півень-ліс
дуже осінню пісню.
І гребінець у нього
палахкотить червоно.
І руде пір'я летить —
за вітром стелиться.
Гарний у тебе голос,
півнику,
а яким іще буде?
Приїде коваль —
зі срібла викує,
бо той коваль —
Морозенко,
в нього коники
в колокільцях.
Він і річку скує,
і на кожну гілочку
по сто дзвоників навішає.

- Як автор створює **художній образ** осіннього лісу? Про який голос говорить поет?
- Хто такий Морозенко? Чим цікавий цей художній образ?
- Визнач особливості кожного персонажа, передай їх за допомогою інтонації під час читання вірша.
- Чи є в цьому вірші рими? Пригадай, як називаються вірші без рим. Вибери відповідь: білі, звичайні, прості.

РОСА

Розбудилася роса раненько,
у росі личко вмила,
щоб ще гарнішою бути.

*Піє — співає.

Тоді сіла на пелюстці
і давай гойдатися.

А сорока,
на блискітки ласійка,
тут як тут:
що то за коштовний камінець?

Тільки хтіла дзьобнути,
а воно на пелюстці
гойдається.

Скреготнула зубами
та й подалася далі.

А промінь прилетів,
взяв росу за рученьку —
і злинули обоє
в блакитне небо.

- За допомогою яких слів авторові вдалося зобразити росу як живу істоту?
- З ким полинула роса в блакитне небо?
- Прочитай виділене слово. Чи почув ти скрекотання сороки? Як називається цей художній засіб?

- Переглянь прочитані вірші Ігоря Калинця. Чим вони особливі? Знайди серед них білі вірші.
- Що б ти намалював до кожного вірша? Автор так яскраво створює образи, що їх легко уявити.
- Ти прочитав вірші про росу, дощик, хмару. Спробуй скласти казку, де вони будуть персонажами.

НАТАЛЯ ЗАБІЛА

(1903—1985)

Наталя Забіла — українська письменниця, яка створила багато чудових віршів, оповідань, казок, п'єс для дітей. Її твори живі та яскраві, сповнені краси слова.

* * *

Ще буйне літо. З кожним ранком
п'янкіші пахощі квіток.
Та ось в повітрі перед ґанком
застиг березовий листок.

На павутинці непомітній
він — ніби натяк боязкий
на те, що день минувся літній,
на те, що вересень близький.

Що незабаром все навколо
набуде зовсім інших рис,
як набіжить осінній холод
на сад квітучий і на ліс...

Палай, палай, невтомне літо!
Ще стільки справ зробити слід:
усе зогріти, всім звеліти
зрости, цвісти і дати плід.

А вже листок злетів з берізки
і, золотіючи, тремтить
і всім про те, що осінь близько,
нагадує несамохіть.

- Яку пору року змалювала поетеса? Доведи свою думку рядками з вірша.
- Про що нагадує березовий листок? Прочитай.
- Якими словами авторка звертається до літа? Як розкриває зміст цих слів?
- Чи правильно стверджувати, що у вірші римуються перший і третій, другий і четвертий рядки?

* * *

Бродить осінь в лісі синьому,
де гриби під соснами,
там, де золото осіннє
вкрилось рясно росами.
Вітер грається з вільшинами
золотоволосими.
Сумно-сумно в лісі синьому
під німими соснами.

Хилить осінь чоло зморене,
плечі обезкрилені.
Мертвим листям буйні по́риви
по землі розпилені...
Десь над лісом небо зоряне
синім сумом вкрила ніч.
Дощ цілує чоло зморене,
плечі обезкрилені.

Лине в далеч тихим вечором,
голубими межами...
Сосон стогони старечі...
Зоряне мереживо...
Зводить осінь тужні плечі,
думами збентежена.
Бродить осінь тихим вечором,
голубими межами.

- За допомогою яких слів поетеса змальовує осінь як живу істоту? Прочитай.
- Якими барвами наповнені осінні картини? Яким настроєм пронизані?
- Як ти розумієш значення висловів *золото осіннє*; *під німими соснами*; *мертвим листям*; *сосон стогони старечі*?
- Прочитай вірш уголос, вслухаючись у звуки осені. Чи є у вірші звукопис?

- Переглянь прочитані вірші Наталі Забіли. Які пори року змальовано в них?
- Вірші якої поетеси ти вже читав про осінь?

ГАННА ЧУБАЧ

Народилася Ганна Чубач 1941 року на Поділлі. Її поезії зігріті сонячним теплом, осяяні мудрими народними думками, тому й близькі до народної пісні.

У своїх віршах Ганна Чубач часто веде діалог зі своїми персонажами. За кожним її словом — ніжність, щирість, сонячність душі поетеси.

ПРОГУЛЯНКА З ВЕСНОЮ

Вітри холодні відлетіли.
Зима спровадила сніги.
І лиш одна сніжинка біла,
як пізня плата за борги:
летить, кружляє, ніби просить
не забувати, що весна
замерзнуть може в ноги босі,
коли гулятиме одна.
Не плач, сніжинко ніжно-біла,
твоя сльоза вже мало варта.
Аби лиш сонечко пригріло,
весна знайде із ким гуляти.
Обніме ніжною рукою,
огорне леготом* шовковим.
Якщо не з кимось, то зі мною
пройдеться парком вечоровим.
І вже не буде, вже не буде
тривожних роздумів про те:
чи січень холодом простудить,
чи лютий снігом замете.

- Яку картину тобі вдалося уявити, читаючи вірш? Що зобразив художник?
- Знайди в тексті вірша опис сніжинки. Які почуття вона в тебе викликала?
- Розіграйте діалог між сніжинкою і автором.

*Ле́гіт — легкий приємний вітерець.

ЗА СТАРОЮ ЗВИЧКОЮ

Не питайте в береста,
чого руки втомлені
і чом цвіт у котиків
ніжно-голубий.
То весна у березні
рівчаками котиться
у ріку під Києвом,
у неспокій мій.
То вітри у березні
чешуть гриви зливами.
І шумить під вербами
«Той, що греблі рве».
То Дніпро-нетве́резень
не вгаває хвилями —
за старою звичкою
на весь світ реве.

- Прихід якої пори року в Києві описала поетеса? Доведи свою думку рядками з вірша.
- Що авторка розповіла про котиків, вітри, Дніпро?
- У вірші поетеса згадала *Того, що греблі рве*. Прочитай про нього.

- Які рядки з вірша Ганни Чубач нагадали вам вірш Тараса Шевченка? Пригадайте його. Як ви розумієте значення вислову *за старою звичкою*?

* * *

У творі Лесі Українки «Лісова пісня» діє фантастична особа — *Той, що греблі рве*. Це лісовий дух, якого зображено у вигляді молодого білявого синьоокого юнака з буйними і разом з тим плавкими рухами: одяг на ньому міниться барвами — від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими золотистими іскрами.

МАТЕРИНСЬКА ДЛЯ КАШТАНІВ

Який ти карий! Дивишся згори.
Гляди, заб'єшся, кожушок загубиш!
А вітер кленам буде говорить,
що ми тебе, маленького, не любим.

Який ти гарний! Відсвіт золотий.
Та я тобі повинна нагадати:
ти будеш ще у вересні рости,
мені — іще і в жовтні сумувати.

Який ти вільний! Схочеш — упадеш.
Не на асфальт, то на траву прив'ялу.
Як не когось на стежці доженеш,
то біля мене спинишся помалу.

І я зрадію: «Боже мій, це ти?»
Теплом долоні лагідно зігрію.
А поки що: дивись із висоти,
уважно слухай, про що вітер віє.

І не журись в облозі самоти,
коли тебе не кожен зрозуміє.

- До кого звертається поетеса у вірші? Якими словами називає каштан? Продовж перелік: *який ти карий,...*
- Поміркуй над назвою вірша. У яких рядках звучить материнська турбота?
- Прочитай вірш виразно, передаючи за допомогою інтонації настрій кожного рядка.

* * *

Весна — художник. Намалює квітку.
Якщо не білу — ніжно-голубу.
Це знає вітер. Це з усього видко.
Це викликає радість і журбу.

І Голосіїв — ранками голосить.
Старий Печерськ — тополями шумить.

Низький Поділ — подолом воду носить,
щоб ніжним квітам не хотілось пить.

Зітхне земля, асфальтами покрита,
і поміж плит проріжеться трава.
Весна — художник дуже знаменитий:
високий стиль, традиція жива.

- Що розповіла поетеса про весну? Чому назвала її художником?
- Знайди в тексті вірша художні образи районів Києва: Голосієва, Печерська, Подолу.
- Які художні засоби ти помітив у вірші? Прочитай.

- Переглянь прочитані вірші Ганни Чубач. Який настрій у них переважає? Зверни увагу на вислови: *тривожні роздуми*; *неспокій мій*; *мені — іще і в жовтні сумувати*; *це викликає радість і журбу*.
- Розкажи, з ким поетеса веде діалог у віршах.

* * *

Голосієве, Печерськ і Нижній Поділ — місцевості Києва. Кілька століть тому в Голосієві було насаджено великий лісопарк. «Посіяно на голому місці» — звідси, ймовірно, й назва.

Назва Печерська пов'язана з печерами, що були тут ще до заснування Києва.

Поділ розташований у низовині, звідси і його назва.

ВАЛЕНТИН БИЧКО

(1912—1994)

Валентин Бичко народився у місті Харкові. Читаючи його твори, можна на крилах фантазії мандрувати в царство чарів і там зустрітися з героями, що перемагають зло.

Його поезії — це розмаїтий світ хлопчиків і дівчаток, адже найулюбленіша тема творчості поета — життя дітей. Відомий майстер слова дарує нам і пейзажну лірику.

розповідається у вірші?

ЮШКА З РОСОЮ

Вже вечір із повної жмені
вірки розсипає зелені.
Не хочеться йти нам до хати —
ой, як же не хочеться спати!
Враз чуєм крізь шибочку сизу:
— Агов, назбирайте-но хмизу*!
Вогонь розкладем над косою
та зваримо юшку з росою! —
гукає бабуся з комори...
— Що? Хмизу? Наносимо гори!
Притягнемо пень і колоду...
З росою? Не їли ми зроду.
От вогнище в небо іскриться...
Уже закипає водиця.
Цибуля у бульбашках плава
та інша усяка приправа.
— А зараз, онуки, дивіться! —
всі стали серйозними лиця.
Бабуся зриває в городі
дві гілочки кропу — і годі.
З них виснуть рясні, срібно-сиві
росинки важучі, як сливи.
О, як вони красно заграли
від полум'я — справжні корали**!
Аж юшка притихла кипіти,
як бризнули в неї стоцвіти,
аж кола пішли золотисті...
— Давайте-но юшечку їсти! —
сказала бабуся. — Ми сіли
і їли все, їли та їли...

**Хмиз* — невеликі тонкі гілки з дерева.

***Корáли* — червоний, рожевий або білий камінь, який після обробки використовують як прикрасу.

І пахло нам небо у юшці,
ми зорі ловили у гущі,
і сонце язик лоскотало...
І юшки було нам — ой, мало!

- Назви дійових осіб твору. Чому дітям не хотілося йти до хати?
- Що запропонувала бабуся онукам? Прочитай.
- Прочитай уривок вірша, якому відповідає малюнок. З чим поет порівнює росинки?
- Чому вірш має таку назву? Як ти розумієш зміст останніх чотирьох рядків?

ОСІНЬ

Непомітно з'явилася осінь —
все коротшає день щодоби.
Глянь, берізки уже злотокосі
і в дубів багряніють* чуби.

Лиш не хочуть ялини та сосни
вічно свіже міняти вбрання.
Не беруть їх тумани та роси,
холодніші щоночі, щодня.

Не пустою прийшла до нас осінь,
в неї повно достатку в мішку,
покосили вже гречку та просо,
і отави** в стогах на лужку...

Саме груші солодкі поспіли,
пахнуть яблука, наче в меду,
повен соку — янтарної сили,
виноград золотіє в саду.

Що є краще осінньої тиші?
Хоч і любимо всі ми її,

Багряні́ти — ставати густо-червоним.
**Отáва* — трава, що відростає на місці скошеної.

та щоранку усе холодніше,
облітають ліси і гаї.

Пізні ягоди спіють, гляди-но,
так буває лише восени —
червоніє шипшина, калина,
повні кетяги горобини.

Вже у теплі краї відлетіли
сонцелюби дзвінкі — журавлі,
не страшні їм тепер заметілі
на далекій південній землі.

Осінь лад навела, напоїла
землю щедрим дощем до весни.
Хай поспить! Заметільниця біла
їй навіє замріяні сни.

- Автор створює образ осені — красивої, щедрої, багатої. Знайди у вірші рядки, в яких змальовано розмаїття її барв.
- Як осінь наводить лад у природі? Про кого дбає?
- Прочитай уривок вірша, якому відповідають малюнки.
- Чи погоджуєшся ти, що, читаючи вірш, почуваєш себе затишно? Чому це так?
- Прочитай вірш мовчки. Зверни увагу, як автор описав берізки, дуби, яблука, виноград, журавлів і зиму. Чому журавлів названо *сонцелюбами*?
- Який малюнок ти б намалював до вірша?

ВЕСЕЛКА

Пройшла гроза, і одшуміла злива...
Як срібно скрізь! Як про́сторо круго́м!
І вже веселка — ніжна і грайлива —
у чистім небі встала над Дніпром.

Он ластівка під нею пролітає,
об край черкнувши крилечка малі, —

і довго-довго цвіт веселчин сяє
на ластів'їнім трепетнім крилі.

А глянь униз, як зацвіли долини...
Немов на луг, допіру ще сумний,
упали враз веселчині барвини —
ромен, волошки, маки, деревій...

Ти й нам, ти й нам, вродливая **веселко**,
свої ворота сонячні одкрий!
Ми сядем в човен, візьмемо **веселко**
і попливем на берег золотий.

• Якими словами автор описує веселку? Що називає *веселчиними барвинами*?
• Як ти вважаєш, який настрій відтворює слово *веселка*? Чи співзвучний йому настрій вірша? Доведи свою думку рядками з тексту.
• Прочитай виділені слова. Чи однакове значення вони мають? На такі слова, що звучать однаково, а мають різне значення, багата наша мова. Спробуй їх назвати.

• Складіть діалог з веселкою.

* * *

Як з'являється веселка?

Біле світло складається із семи основних кольорів. Коли промені сонця проходять через дощові краплі, вода заломлює сонячні промені і розкладає їх на кілька кольорів.

Веселку можна побачити, якщо сонце знаходиться за нами, а дощ — перед нами. Сонячного дня можна зробити веселку самому за допомогою садової поливальниці.

• Переглянь прочитані вірші Валентина Бичка. Пригадай їх назви. Який із них і чому тобі найбільше сподобався?
• З яких віршів рядки: «Що є краще осінньої тиші?», «Як срібно скрізь!», «І пахло нам небо у юшці...»?

ІННА КУЛЬСЬКА

(1909—1993)

Інна Кульська народилася в місті Петербурзі. Упродовж багатьох років вона знаходила дорогу до серця і розуму дітей за допомогою слова. Кожний її вірш, присвячений темі природи, сповнений любові та щирості, має свої звуки й кольори.

РОСА

Перші промені іскристі
ледь торкнули сонне листя...

А воно — в блакитній димці,
мокре — спробуй потруси! —
кожна ямочка по вінця
повна срібної роси!

Раптом сонце понад гаєм
підвелось червоним краєм
і проміння аж сипнуло
золотистим водограєм!

Всі краплини-намистини
ожили, немов перлини,
заясніли, запалали,
в сто ліхтариків заграли!

Скрізь ліхтарики барвисті
у веселім грають місті!

- З чим поетеса порівнює росинки? На які кольори багатий ранок?
- Знайди в тексті вірша епітети й порівняння. Який художній образ вони допомагають створити?
- Зверни увагу на форму вірша. Чим вона особлива?

- Порівняйте вірші «Роса» Ігоря Калинця та Інни Кульської. Чим у них відрізняються описи роси?

ОСА ТА БДЖОЛА

а квітоньці Бджілка
ивала росу.
а квітоньці Бджілка
стріла Осу.
Сестрице, — звернулась
Бджілки Оса. —
іба не однакова
ша краса?
и схожі з тобою,
дивно мені,
о людям ти люба,
я чомусь — ні.
Ой, сестро, — тут Бджілка
инила Осу. —
іба ж бо нас люблять
ше за красу?
агато гарніших комах
гаю...
ене поважають
працю мою!

- У чому бачила красу Бджілка і в чому — Оса?
- Як ти розумієш прислів'я *Мала бджілка, але й та працює*? Про кого говорять, що він працює, як бджілка?

- Розподіліть ролі та прочитайте вірш в особах.

- Переглянь прочитані вірші Інни Кульської. Які художні образи змалювала в них поетеса? За що люди поважають бджілку? Знайди відповідь у вірші.

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

Дмитро Павличко народився 1929 року на Івано-Франівщині. Вірші поета ваблять чарівністю художніх образів, ростотою, за якою ховаються глибокі почуття. Ліричний ерой його творів уміє відчувати красу навколишнього світу, траждає, коли не може добром відповісти на добро.

ЗЕРНИНА

У пшеничній зернині більш як сто казок, —
у пшеничній зернині схований колосок.
А в тім колоску — півжмені зерна.
А з того зерна колоски довжеленні
знову добуде сила земна.

А з тих колосків — решето зерен,
а з решета зерен — зерен мішки.
А далі, а далі світ ясен і зелен
вінком обів'ють золоті колоски.

І хліб наш, і хлібом осяяна пісня,
і місто, й веселка нового моста,
і все те, що є і що буде опісля,
в зернині було і з зернини зроста.

- Простеж за думкою автора, для чого потрібна пшенична зернина.
- Прочитай вірш виразно, за допомогою інтонації передаючи життєстверджуючий настрій вірша.

ПЛЕСО*

Люблю я заглядати в плесо,
очима досягати дна.
Там щука блискає, мов лезо,
і погляд мій перетина.

Одначе я дивлюся знову:
а що там глибше, що на дні?
Діряву місяця підкову
я бачу в синій глибині.

**Пле́со* — широка, зі спокійною течією ділянка річки; спокійна, чиста водна гладінь.

Це дивина: вода прозора,
по дну застелена блакить,
і щука — мов ракета скора,
яка до Місяця летить!..

- Чим приваблює плесо ліричного героя? Що він бачить у ньому?
- Знайди в тексті вірша порівняння, епітети, метафори.
- Уяви, що «очима досягаєш дна». Розкажи, що ти бачиш. Можливо, зумієш побачене передати у віршованій формі.

СИНИЦЯ

Синичка дзьобала сало,
прив'язане до вікна,
а потім сала не стало,
та все прилітала вона.

На скрипці грала під хатою,
але не просила їди,
бо стала сама багатою —
минулися холоди.

Із вдячності вона грала,
неначе скрипаль-корифей*.
А хата їй відповідала
щасливим сміхом дітей.

- Чому синичка прилітала до хати в холод і теплінь? Доведи свою думку рядками з вірша.
- Як поет описує спів синички? Прочитай. Що тобі нагадує спів цієї пташки? Про що вона, на твою думку, співає людям?

ЯБЛУКО

На галузці яблуко висіло;
каменем я кинув — перебив
гілочку, аж серце заболіло.
І навіщо я таке зробив?

*Корифе́й — видатний діяч науки, мистецтва тощо.

Не подумав. Лютий недотепа.
За добро я розплатився злом.
І стоїть коло дороги щепа,
наче птах з підстреленим крилом.

Яблунько моя зеленокрила,
може, ти й заплакала тихцем.
Ти для мене яблуко вродила,
я ж у тебе кинув камінцем!

Засихає перебита галузь*,
і в душі горить, немов батіг,
совість, а яблуко зосталось —
мій важкий, хоч недостиглий гріх.

- Який вчинок хлопчик вважав гріхом? Чи зрозумів він, що вчинив погано? Доведи рядками з вірша.
- Якими словами він називає яблуньку, з ким порівнює? Уяви, що яблунька вміє розмовляти. Складі казку, в якій вона розповідає про те, що трапилося.

- Переглянь прочитані вірші Дмитра Павличка. У яких з них є рядки: «Діряву місяця підкову я бачу в синій глибині», «Із вдячності вона грала, неначе скрипаль-корифей»?
- Як ти розумієш значення вислову *За добро я розплатився злом*? З якого він вірша? А як синичка віддячила людям за добро?

АНДРІЙ МАЛИШКО

(1912—1970)

Андрій Малишко народився на Київщині в родині сільського шевця. У сім'ї цінували працю, народну пісню і багатобарвне народне слово. Вечорами, сидячи за прядкою, мати тихенько співала, і ці пісні вкарбувалися в пам'ять майбутнього поета на все життя. Не випадково людина, праця і пісня стали основою усієї його творчості.

---

*Га́лузь — тут: гілка.

Андрій Малишко відомий і як поет-перекладач. Він переклав багато творів російських, білоруських, грузинських, литовських та інших поетів.

ДОЩ

Дощик, дощик голубий,
колосків не оббий
зливами-приливами,
хмарами огнивими,
птицями-зірницями —
в небі блискавицями!
Ти спадай на межу,
я тобі таке скажу:
— Понад ріки та ліси
хмари-вдари понеси,
крапельками росяними
над ланами вівсяними,
цебром*, цебром, цебрицею
над нашою пшеницею.
Лийся тихо вдалині
на гречки та ячмені,
на гречки та ячмені, —
буде весело мені!

• Чи подібний цей вірш до народної пісні? Доведи свою думку.

• Знайди в тексті вірша епітети. Які з них тобі найбільше сподобалися?

Михайло Ісаковський

ВИШНЯ

На полудні, в час як меркнуть** літу,
йшов дідусь, дороги вився плин,

**Цебро́* — велике відро.

***Ме́ркнути* — поступово втрачати яскравість, блиск; згасати, темнішати.

викопав він вишню, сонцем вмиту,
і додому ніс її один.
Він дивився, як шлях повився гладко,
як жита схилялись на межу,
і подумав: «Дай-но я на згадку
при дорозі вишню посаджу.
Хай росте під небо це безкрає,
хай іде і вшир, і в височінь
і дорогу нашу прикрашає —
кожен рік несе свою цвітінь.
Подорожній знайде тінь у вітах,
доки сонце спекою майне.
А скуштує ягід соковитих,
може бути, пригада й мене.
А не пригада в ту мить хорошу, —
я про це не плачу, не тужу,
можна й не пригадувать, не прошу, —
тільки все ж я вишню посаджу!»

(Переклад Андрія Малишка)

• Чому дідусь вирішив посадити вишню при дорозі? Прочитай.

• Як ти розумієш народну мудрість «Посадити дерево — значить залишити після себе слід на землі»?

• Переглянь прочитані вірші Андрія Малишка. Порівняй вчинок хлопчика з вірша «Яблуко» Дмитра Павличка та вчинок дідуся з вірша «Вишня» Михайла Ісаковського. Зроби висновок.

* * *

Михайло Ісаковський (1900 — 1973) — відомий російський поет, багато віршів якого стали піснями. Він перекладав твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка. Присвятив Україні вірш «Україно моя, Україно!»

СТЕПАН ЖУПАНИН

Степан Жупанин народився 1936 року на Закарпатті. Улюблені теми його поезій — праця, рідна природа, краса навколишнього світу.

Вірші поета привертають увагу композиторів своєю мелодійністю, глибиною художніх образів, умінням у коротенькому творі вибудувати оригінальний сюжет.

ХОДІМО В ПОЛЕ, СИНУ

Ходім весною в поле,
любий сину,
там хліб живе
в зелено-свіжих врунах.
Пшеничну, житню —
будь-яку стеблину
земля леліє*,
тепла, щедра, юна.
Ходімо влітку в поле,
любий сину,
там хліб живе
у буйному колоссі.
Тужавіють, повнішають
зернини:
краси такої ти не бачив досі.
Ходімо в поле
в гожі** дні та в сльоту***
трудитися, мій сину,
на землі,
щоб ти пізнав,
якої праці й поту
хліб коштує
на ниві
й на столі.

**Леліяти* — оточувати ласкою, піклуванням.

***Го́жий* — тут: сонячний.

****Сльота́* — хмарна, сира погода з дощем або мокрим снігом.

• З якою метою батько запрошує сина в поле? Прочитай.
• Як ти розумієш думку про те, що хліб у полі — це краса, що виростити його — тяжка праця?

СОЛОВ'ЇНИЙ СПІВ

Знов на світанку
почулися в лісі
дружніх пташок голоси,
там соловейко
приніс солов'їсі
в дзьобі краплинку роси.
Теплу краплинку,
солодку, медову
пташечка випила вмить, —
ніжне сопрано*
полинуло знову
в сонячно-свіжу блакить.
Знову почули
пташину співанку
наші карпатські ліси...
В серці моєму
побільшало зранку
світла, добра і краси.

• Знайди в тексті вірша описи краплинки роси та пісні соловейка.
• Як солов'їний спів вплинув на ліричного героя? Прочитай.

• Переглянь прочитані вірші Степана Жупанина. Про що в них ідеться? Які художні засоби використав поет?
• Пригадай вірші Ігоря Калинця та Інни Кульської про росу. Порівняй опис роси в цих творах та у вірші «Солов'їний спів» Степана Жупанина.

---

*Сопра́но — високий жіночий голос.

Якщо ти любиш пожартувати й посміятися, то із задоволенням читатимеш **жартівливі вірші**. У них поети за допомогою влучних слів відображають смішне в характері людини, життєвих явищах, роблять це дотепно й доброзичливо.

Такі вірші засуджують лінощі, скупість, брехню, допомагають побачити власні вади. Недаремно ж кажуть: сміх лікує.

ГРИЦЬКО БОЙКО

(1923—1978)

Грицько Бойко — поет саме дитячий. Він добре знав життя дітей, тому й писав про їхні звички, уподобання.

Є в письменника гумористичні твори-смішинки. Вони змушують замислитися над своїми недоліками та позбутися їх. Грицько Бойко намагався не образити дітей, тому сміх у його творах доброзичливий.

ХВАСТУНЕЦЬ

Хлопчик Толя молодець,
тільки трішки хвастунець.

Якось ми ішли на став,
він мені таке сказав:
— Слово честі, не хвалюся —
я ні-чо-го не боюся!.. —
Враз на слові цім — з дороги
Толі ящірка під ноги.
З переляку, у тривозі
наш хвалько мерщій навтік.
Та спіткнувся на дорозі
й прикусив собі язик!

Хто хвалитись полюбляє,
в кого звичка є така, —
хай ці вірші прочитає
і прикусить язика!

- Про яку звичку хлопчика поет говорить зі сміхом? Чи був Толя насправді сміливим?
- Прочитай уривок вірша, якому відповідає малюнок. Як поет називає хлопчика?
- Як ти розумієш значення вислову *прикусити язика*?

ВІДПОЧИТИ НІ́КОЛИ

Розпочались канікули,
а відпочити ніколи.
Лиш наступає ранок —
за книжку і на ґанок.
А з ґанку стежка-стрічка
веде мене до річки.
Там на піску читаю,
читаю й загораю.
І так я зачитався —
за три дні й не скупався.
А тут іще морока:
попік і спину, й боки.
Тепер лежу у ліжку
і знов читаю книжку.
Розпочались канікули,
а відпочити ніколи!

- Яку проблему не може вирішити хлопчик? Чи справді йому не було часу відпочити?
- Поясни значення вислову *Зайнявся справою не в міру*. Що б ти порадив хлопчикові?

ВИКРУТИВСЯ

Учитель у класі
питає Миколу:
— Чому ти два дні
не приходив у школу?

— Та я позавчора
ішов через річку,
крізь лід провалився
в холодну водичку.
Весь день після того
лежав і хворів,
а мама аж двох
привела лікарів...
— Так то ж позавчора...
А де був учора?
— А вчора якраз
біля вашого двору,
до школи йдучи,
я із лікарем стрівся.
Ну, думаю, вчитель наш
теж провалився.

• Чи вдало автор дібрав заголовок до вірша? Доведи свою думку рядками з тексту.
• Про яку рису характеру хлопчика поет говорить з гумором?

• Розподіліть ролі та прочитайте вірш. За допомогою інтонації та міміки передайте особливості характеру кожного персонажа.

ДЕ ІВАНКО?

— Де Іванко? — запитав
наш учитель Тому.
— Та він ногу поламав
і побіг додому!

• Чому відповідь Томи викликає сміх?
• Спробуй скласти веселу розповідь про цікавий випадок з твого життя.

• Переглянь прочитані вірші Грицька Бойка. Якими ти уявляєш героїв його творів? Як автор ставиться до них?
• Над якими рисами характеру героїв віршів ти посміявся? Які ситуації тобі здалися кумедними?

ІВАН СВІТЛИЧНИЙ

(1924—1992)

Іван Світличний плідно працював над перекладами творів з польської мови. Відомий письменник і як автор «безконечників» — жартівливих віршів для дітей, у яких кінець оповіді постійно повертається до її початку.

Ян Бжехва

СТОНОГА

Мешкала Стонога біля
міста, котре звалось Біла.
Раз Стоногу запросили
в Білу, в гості, на весілля.
Як зраділа тут Стонога
та як кинеться з порога!
Вискочила на дорогу
і... поплутала всі ноги.
Всі сто ніг! Погані справи.
Де тут ліві? Де тут праві?
А передні де? А задні?
Розберися в тім безладді!
Перша — та найледачіша:
опинилась позад інших.
Друга, як упреться, вперта,
напосіла на четверту.
Почекала п'яту й п'ятій
ледь не відтоптала п'яти.
П'ята також легко-просто
не здається — квапить шосту.
Шоста — сьому, та — десяту...
Кожна хоче не відстати.
А двадцята, а двадцята,
щоб скоріше наздогнати
двадцять сьому і тридцяту,
насіда на двадцять п'яту...
Все поплуталось до решти.

Як усе то розбереш?»
Заходилася Стонога
прямо посеред дороги
впорядковувати ноги:
виплутала першу, п'яту,
потім третю і дев'яту.
Двадцять другу й двадцять шосту,
потім... все пішло непросто,
бо коли знайшла тридцяту,
вже забула про двадцяту,
а поки тії шукала,
п'ята знову десь пропала.
І Стонога лає: «Клята!
Стій! А де ж це сорок п'ята?»
Так засмикана Стонога,
переплутуючи ноги,
рахувала, поки Біла
вся як є позеленіла.
До Зеленої ж Стоноги
не просили. І з дороги
мусила вона вертати
до своєї хати.

(Переклад Івана Світличного)

- Який настрій викликав у тебе вірш? Чим він подібний до казки?
- Як автор описує заплутані ноги Стоноги? Прочитай.
- У чому кумедність ситуації, зображеної у вірші?

БЕЗКОНЕЧНИК

Кури в полі сіють просо,
як заведено давно.
А півні те просо косять,
решетують на пшоно.
Із пшона наварять каші
жовторотій дітлашні...

Виростуть курчата наші,
стануть кури та півні —
і почнеться все спочатку,
все спочатку по порядку:
кури сіятимуть просо,
як заведено давно,
а півні те просо скосять,
зрешетують на пшоно.
Із пшона наварять каші
жовтороті дітлашні,
виростуть курчата наші,
стануть кури та півні —
і почнеться все спочатку.
Все спочатку по порядку...

• Чому вірш називається «Безконечник»? Прочитай рядки, які повторюються. Спробуй продовжити вірш.
• Які художні засоби використав поет у вірші?

• Переглянь усі прочитані вірші. Які твори пейзажної лірики ти запам'ятав? А які жартівливі вірші тобі сподобались?
• Пригадай вірші та їх авторів за рядками:

За сонцем хмаронька пливе,
червоні поли розстилає...

Веселиться земля,
зеленіють поля...

Не пустою прийшла до нас осінь,
в неї повно достатку в мішку...

Скрізь ліхтарики барвисті
у веселім грають місті!

...Дай-но я на згадку
при дорозі вишню посаджу.

• Прочитай один вірш з пам'яті.

Ти вже знаєш, що проза — це твори, написані невіршованою мовою. В них письменники часто описують картини природи — пейзаж. Не кожен може помітити в житті ту красу, яку показує письменник за допомогою слова. Як йому вдається викликати в нашій уяві яскраві образи? Звичайно, за допомогою різноманітних художніх засобів.

Прочитай речення: *Кожна ягідка горобини горіла тверди́м кораловим світлом.* Ти уявив червоні кетяги горобини. В кожній червоній ягідці відбивається сонячне світло. Ягідки грають, переливаються. Але письменник не відтворює цих деталей. Їх малює твоя уява.

МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ

(1912—1983)

Михайло Стельмах — майстер прози, словесне багатство якої взяте з бездонних мовних криниць народу. А це — від матері. «Цієї уваги до всього доброго, красивого ділила мати й мені, — писав письменник. — І я теж, як вя́та, очікую того дня, коли грім розморожує сік у деревах і коли не зіллям, а хлібом починає пахнути жито...»

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

(Уривки з повісті)

* * *

Як тільки весна десь у житечку-пшениці розмиється з літом, у нас достигають суниці, достигають ночі, при зорях, і тому стають схожими на росу, що впала з зірок.

Це теж, прихиляючи небо до землі, говорить моя мати, і тому я люблю ту пору, коли суничкі засвічують своє цвітіння. Цвітуть вони так, наче самі дивуються,

ягодом над ними по-дитячому нахиляють головки зволожені туманом ягоди. І хоч невелика ця ягода, а весь ліс і всяк, хто ходить у ньому, пахне суницею. Я тепер лягаю і встаю, накупаний цими пахощами.

Я люблю, як ти розкриваєш свої вії, прижурений житній цвіт, я люблю, як ти довірливо дивишся на мене очима волошки й озиваєшся косою в лузі, перепілкою в полі.

А як хочеться спати в тобі, у твоєму солодкому тумані, у твоїх зорях!..

Та ось уже вікна посивіли, вже прокидається сонце.

Сонце?.. А ти ще бачиш місяць, як його з лісу виносять на рогах корови, що теж пропахли суницею.

На тебе, на твої пошматовані видіння знову нападають слова, немов роса; ти встаєш, сурмонячись, позіхаючи, прикладаючи кулаки до очей, а у вухо, де ще причаївся сон, крізь туман добирається сумовите

кування. Вже не перший ранок печалиться зозуля, що от-от на сивому колосі жита загубить свій голос.

Літо тихо з полів зайшло в село, постояло біля кожного тину, городу та й взялося до свого ділечка, щоб усе росло, родило. І все аж навшпиньки спинається, так хоче рости!

- Яку картину природи описує автор? Якому уривку твору відповідає малюнок?
- Знайди в тексті опис суничок. Які художні засоби використав письменник?
- Прочитай уривок з повісті вголос, передаючи за допомогою інтонації захоплення красою літа.
- Розкажіть один одному про літо близько до тексту.

* * *

Літо збігло, як день, і з невлежаного туману вийшов синьоокий, золоточубий вересень. Він причепив до свого бриля червоний з вологістю кетяг калини й нитку бабиного літа, заглянув до нашої школи, завзято вдарив у дзвін та й пішов поміж садами в степи крутити крила вітряків.

Я нетерпляче ждав, коли вересень сполохає над селом ранковий сон чи напівсон отим дзвоном... І от над хатами урочисто, густо обізвалася мідь, вона зляскала на позолочених церковних хрестах гайвороння і всюди-всюди порадувала босоноге школярство. Ні, це не дзвін, а мої надії бентежно замислились наді мною і в мені. Вони тепло вихоплюють малого з подвір'я на лебедині крила та й несуть через діброви, села, ріки до того казкового міста, де скільки хочеш читай книжок і вчися аж на вчителя.

- Розкажи, яким ти уявив вересень, читаючи опис. Знайди епітети, порівняння, метафори.
- Які думки викликав вересень у хлопчика? Прочитай.
- Переглянь прочитані уривки з повісті «Щедрий вечір» Михайла Стельмаха. Що в них спільного і чим вони відрізняються один від одного?

ЄВГЕН ГУЦАЛО

(1937—1995)

Народився Євген Гуцало на Вінниччині в сім'ї вчителів. Його батько викладав українську мову та літературу, мати — хімію та біологію. Мабуть, тому у творах письменника відчувається любов до різноманітних відтінків барвистої мови, прагнення відкрити незвичайне у звичайному.

КОНЦЕНТРИЧНІ* КОЛА ОСЕНІ

(Скорочено)

* * *

Жовтень... Ще недавно кущ горобини зеленів листям, із-поміж якого зоріли кетяги червоних ягід. За якийсь день-другий спалене нічними й ранковими заморозками листя геть облетіло. І на безмежному гіллі неправдоподібно яскраво спалахнуло безліч кетягів.

**Концентри́чний* — який має спільний центр.*

Кожна ягідка горіла твердим кораловим світлом, воно було рівне й туге, не обертаючись на полум'я. І тільки хіба що язички-зайчики віддзеркалювались, коли від їхньої шкірки відбивалося сонячне проміння. Горобина, прикрашена цими барвистими природними гірляндами, чи то пак солодкими лампіонами*, прибрала святкового вигляду. Вона, як жива істота, усміхалась, причому усміхалась нестримно й тоді, коли хмари затягали небо й додолу починав сіятись дощик.

Проходячи мимо горобини, що стояла поміж вільх і беріз, у захистку їхнього рясного віття, не можна було втриматись від того, щоб не поглянути на її радісну поставу, що виражала щиру-щирісіньку втіху... І вже потім (їхав чи йшов кудись, зустрічався з кимось чи працював) мимоволі згадувалось дерево горобини у веселому й несподіваному зоряному багатстві його.

- Чому горобина справила на письменника незабутнє враження? Які епітети він ужив, щоб показати її красу?
- Знайди в тексті опис ягід горобини.
- Якою б ти намалював горобину на початку і якою — в кінці тексту?
- Опиши горобину за малюнком і текстом твору.

* * *

Гілля яблунь по садках уже голе-голісіньке, та подекуди, на пізніх сортах, іще біліють та рожевіють плоди. Вони пообнизували кулясті крони так, як уже взимку їх обниже зграя снігурів, граючи веселковим опереннням.

Яблука, налляті холодним соком, світяться, і їх видно здалеку. Ото йдеш, поглядаєш по садах, і радісно стає, коли там і там примічаєш ці воскові ліхтарики, що ллють рівне, дозріле світло — і вдень, і вночі не перестають горіти.

**Лампіо́н* — скляний або паперовий ліхтар для яскравого освітлення.

З кожним днем осені їх усе меншає по садках, і вони видаються все яскравішими і принаднішими, бо — серед вогкої пустки саду, серед голого гілля — набирають усе більшої несподіваності. Такі звичайні й прості, такі милі, такі рідні.

І якщо порівняти яблуню з галактикою*, то пізні яблука на такій кристалатій галактиці сприймаються за сузір'я, за грона зірок.

І вже тоді, коли зовсім облетить листя, коли відсріблиться ніжний ранковий іній на схопленій морозцем землі, коли все відчутніше дихатиме в обличчя зима, то на гіллі деяких рідкісних яблунь і далі висітимуть яблука, світитимуться, мерехтячи восковою стиглістю і чистими рум'янцями...

- З чим автор порівнює яблука? Чому? Знайди в тексті епітети, за допомогою яких зображено осінні яблука.
- Які почуття викликав у тебе твір? Що з описаного тебе найбільше вразило?
- Прочитай останній абзац. Уяви себе в осінньому саду. На вершечку яблуні ти бачиш налите яблуко. Складі твір «Про що мені розповіло яблуко».

ЖАЙВОРОНКОВІ ПІСНІ

Цікаво, де живуть жайворонкові пісні?

Жайворонкова пісня живе у весняному степу, на зеленому роздоллі, й жайворонок ніколи не розлучається з нею. Коли спить уночі біля сірої грудки землі, то й пісня спить разом із натомленою пташкою. Жайворонок оберігає її від холодного вітру, від студеної роси, оберігає від дощу, бо пісня — то найдорожче, що в нього є, то душа пташина. І, ще до сходу сонця пробудившись, жайворонок на прудких крилах підносить свою щиру пісню у блакитне привілля небес.

Бо живе на світі жайворонок заради своєї пісні. Ось вона дзвенить над степом, і кожне її коліно

---

*Гала́ктика — космічна система.

напоєне світлом, пронизане радістю. А поблизу звучить пісня другого жайворонка, третього, лунає безліч пісень, і здається, що їхні звуки спадають на землю чистими перлами. Спадають у родючий чорнозем перлами, а з них оце повиростали і виростають рясні сходи жита, пшениці, трави по лугах, квіти по байраках*. І чим завзятіше співають жайворонки, тим дружніше колосяться ниви.

Ось тут, біля степової кринички, де навесні впав разок жайворонкової пісні, зацвів-задимів ніжними рожевими квітами бузьків огонь.

А побіля старого дуба, що височіє на сільській околиці, синіми пелюстками сміються й сміються фіалки.

Уздовж дороги, що стелиться поміж озимини, теж упали разки жайворонкових пісень, проросли трепетними сокирками — скільки їх сяє, скільки мерехтить!

Якби не водилось жайворонків, то, мабуть, земля ніколи б не була така прекрасна!

**Байра́к* — ліс у яру, долині або яр, порослий лісом.

А восени жайворонки зі своїми чудотворними піснями відлітають до вирію. Сиротіють без них степи й небеса, сиротіють людські душі.

Зима, білі сніги, метуть хурделиці, січе порошa, від морозу лунко тріскається лід на річці. Де забарилась весна, чому не квапиться в рідні краї?

Та ось повернулась із вирію весна, а з нею повернулись додому й жайворонки. Прилетіли не самі, а разом із своїми піснями. Бо пісні жайворонкові на чужині скучали за нашими степами, за привіллям. Ось вони злетіли в піднебесся і зазвучали — одна, друга, третя! Безліч пісень зазвучало над рідною землею, і їхні звуки, напоєні сонцем, пронизані радістю, посіялись додолу, впали на родючий ґрунт. І з того посіву зійшло, зазеленіло, забуяло, заквітло — від обрію до обрію!

Ось тут жайворонки посіяли рясну пшеницю, тут із їхніх пісень проросло жито, а ген із чарівних пташиних звуків зазеленіла лугова м'ята, запахло чебрецем, засивіло полином. Сіються над землею жайворонкові пісні, віщуючи врожай і достаток.

Така, здається, непримітна, сіра пташка, а здатна оновити світ своїми піснями!

Співай, щасливий жайворонку, над степами у піднебессі!

- Прочитай перше речення оповідання. Спробуй дати відповідь.
- Знайди в тексті уривок, якому відповідає малюнок. Які художні засоби вжив письменник для опису квітів?
- Як ти гадаєш, чому автор назвав пісні жайворонків *чудотворними*?

- Переглянь усі прочитані твори. Пригадай назву розділу, а також оповідання Василя Сухомлинського «Краса, Натхнення, Радість і Таємниця». У яких творах краса природи викликає радість, бажання пізнавати світ?
- Чи зрозумів ти, що таке натхнення? Чи відкрилась тобі якась таємниця під час читання творів, роздумування над їх змістом?

В КРАЇНІ ДИТИНСТВА

У цьому розділі ти прочитаєш уривки з повістей, у яких розповідається про дитинство Тараса Шевченка та Лесі Українки. У повісті описується не одна, як в оповіданні, а кілька подій із життя героя.

СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО

(1878—1932)

Степан Васильченко, справжнє прізвище якого Панасенко, народився на Чернігівщині. У великій дружній родині шевця любили книжки, пісні. Це вплинуло на вибір життєвого шляху майбутнього письменника.

Чималу літературну спадщину залишив нам Степан Васильченко, серед якої повість «В бур'янах». У цьому творі письменник розповів про дитинство геніального українського поета Тараса Шевченка.

В БУР'ЯНАХ

(Уривки з повісті)

* * *

Життя нашого поета таке дивне, що, слухаючи про нього, можна було б сказати, що це легенда. Мені хотілось і почати повість про поета, як починаються казки.

За широкими морями, за лісами дрімучими, ще й за горами кам'яними в ненашій далекій стороні був колись веселий край, розкішний, багатий, завороженний злими людьми, зневолений двома неволями. Одна неволя панська, а другая — царська. І жили

там рабами в тяжкій чужій роботі заворожені в неволю люди. Світ їм було зав'язано, говорити — заказано, ходили німі...

* * *

Україна... В одному вже тільки цьому слові і для нашого уха, і навіть для уха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю...

Україна — це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочнії ріки... Україна — це марні, обшарпані, голодні люди... Ідуть вони на панщину, чорні й німі. Ідуть, дітей ведуть... Україна — це царське та панське безмежне свавілля. Праця до сьомого поту...

Світяться злидні...

Україна — розкішний вінок з рути і барвінку, що над ним світять заплакані золоті зорі...

Поема жалю і смутку... краси і недолі...

Отже, одна з найсмутніших сторінок у цій поемі належить невиданому у всі часи по всьому світі її огненному поетові.

Легендарному поетові казкового краю...

Великому борцеві за волю свого краю, свого люду, за безмежно широку волю на всьому світі поневолених народів.

За всіх поневолених, близьких і далеких...

* * *

Року 1814, з 26 на 27 лютого старого стилю, темної ночі, перед світом, в селі Моринцях на Звенигородщині, в хаті Григорія Шевченка, кріпака пана Енгельгардта, блиснув у вікні єдиний на все село огник: народилась нова панові кріпацька душа, а Україні — її великий співець — Тарас Шевченко.

- Де і коли народився Тарас Шевченко?
- Знайди в тексті уривок, де йдеться про Україну. В чому її краса? У чому смуток?

* * *

Минає рік, і два, і п'ять років... Росте Тарас Шевченко. Тільки зіп'явся на ноги, почалося те дитяче бурлакування. Батьки — на паницині, брат десь пастушить, сестра на городі, а ти, Тарасе, куди хочеш — скрізь тобі шляхи одкриті: на леваду, до ставу, за село до млина, у той сад густий та темний, за сад на могилу... А бур'яни несходимі! Зайде — до вечора не вибереться. І мандрує мала людина по світу з ранку до вечора, дива́ всякі на ньому споглядає, розуму набирається. Вийде із бур'янів на поле, як Кармелюк із лісу, дивиться, як сонце заходить, як легенька хмарка з золотими крайками закриває його своїми червоними полами. І здається малому, що там — край світу. Там сонце спати лягає. Як мати вечором у свято: скидає з шиї дороге намисто, у скриню ховає червону хустку, плахту*...

А надворі й темніє.

— Світ не родив такого волоцюги! — скаржиться мати. — Ото небо йому, як рідна хата, а сонце, як мати. Коли б не їсти, то до хати так і не заглянув би цілий день. А вскочить у хату, за кусок хліба і знову надвір. Вхопиш за плечі, щоб придержати, так де там: випорсне з рук та на сонце, як линок у воду...

* * *

Раз було так.

Вперше по весні білоголова Шевченкова родина розташувалась вечеряти під яблунею надворі. Чуби в усіх, як обілений льон, очі, як квітки льону, — сині. Тільки мати чорнява, з карими очима. Невесела вечеря, — зморений батько свариться, мати заклопотана, зажурена, марна, їсть, як не їсть. Дочка

---

* *Пла́хта* — жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ тканини.

Катерина стоїть, спиною спершись на яблуню, задумана, заплакана, ложки в руки не брала. Заходить звичаєм погомоніти перед сном сусід і дивується:

— Це тільки вечеряєте? Що так пізно?

— Та нам це такий оце клопіт, що й вечеря не в вечерю: хлопець десь дівся, — мати розповідає. — Зранку як пішло, то оце і досі немає: бігали і до ставка, і до греблі, всі бур'яни обшукали, — як упав у воду.

— Догляділи! — сердито буркнув батько.

Катерина враз опустила вниз сині винуваті очі.

— Нічого, знайдеться, — розважив сусід, — може, заснув десь у бур'яні. Проспиться — прийде. — І починає звичайні свої балачки: про панські звичаї, про золоту грамоту.

Слухають в'яло, без охоти, — тільки поблизу що шелесне, всі так і кинуться: чи не хлопець? Про-

ишли останні за плугами плугатарі*, гурт дівчат із сапами**. Осів тихий, зоряний вечір.

— Ну й де б їй дітись, вражій дитині, — не слухаючи сусідових балачок, тихо з нудьгою казала мати. — Вечеряй, Катре, та підемо шукати знову.

Зарипіли десь вози. Багато, мов з ярмарку.

— Що воно?

Раптом коло самого села луною вдарила в усі кутки багатоголоса, урочиста, хвилююча пісня:

А вози риплять, а ярма бряжчать,
а воли ремигають.
А попереду отаман
у сопілочку грає.

Всі забули на часину про хлопця, заворушились.

— Чумаки***!

У селі бігли з дворів назустріч чумакам дівчата, діти, поважні діди з палицями. Тільки й чуть було:

— Чумаки! Чумаки!

Сусіди почали угадувати — звідки, аж поки чумаки замовкли.

Аж ось Катря підняла вгору голову і крикнула радісно і сердито:

— А ось і наш волоцюга! — Всі повернулись в один бік.

За перелазом біліла сорочка і блищали сині Тарасові очі. Без шапки, босий. Лице взялось смагою — темне, як головешка, а на тій головешці білий чуб, як льон.

Стоїть, не наважується йти до гурту.

Хмарні обличчя в усіх одразу просяяли.

— Де це ти був?

**Плугата́р* — той, хто оре землю плугом.

***Сапа́* — ручне сільськогосподарське знаряддя для підпушування ґрунту й знищення бур'яну, яке являє собою металеву лопатку, насаджену на дерев'яний держак.

****Чума́к* — кілька століть тому в Україні візник і торговець, який перевозив на волах сіль, хліб, рибу та інші товари для продажу.

— Де тебе носило і досі?

— Де ти волочився?

Стоїть, мовчить. Оглядає свою хату — не впізнає, ніби після довгої, кругосвітньої мандрівки.

— Де ж ти був оце — питаю? Чому не кажеш? — почав суворо батько.

Хлопець промовив стиха:

— Був у полі та заблудив.

— Бачили таке?

— Хто ж тебе привіз додому?

— Чумаки!

— Хто? — усі стовпились коло хлопця.

Хлопець розповів: «Стрінувся з чумаками, питають: «Куди ідеш? Мандруєш?» А я кажу: «В Кирилівку!» А вони й кажуть: «Це ти ідеш у Моринці, а в Кирилівку треба назад. Сідай, кажуть, з нами, ми довеземо». Та й посадили мене на віз. І дали мені батіг волів поганяти...»

— Бачили такого? Чумакувати надумав уже!

— І як воно згадало, що з Кирилівки?

— Я ж казав, що знайдеться, — обізвався і сусід. — Такий лобатий — не пропаде.

— Ну, почумакував, тепер бери ложку та й сідай вечеряти, — сказав батько.

Хлопець тільки того й дожидав.

— Ну, чого ж тебе понесло в поле? Чого? — допитувалась мати.

Мовчить та сьорбає з ложки, аж луна йде. Мати кивнула на нього батькові:

— Як мотає? Наче три дні не їв.

Розмова між дорослими пожвавішала. По вечері мати послала дітям на горбку коло сіней. Полягали. Тарас в середину, з одного боку Катря, з другого — Микита. Мати сіла коло них. Сусіди посідали на призьбі*, запалили люльки, вернулись до своєї

---

*Прúзьба — невеликий переважно земляний насип уздовж стін хати знадвору.

розмови. Тарас тим часом почав розповідати тихим голосом. Брат і сестра аж голови попідіймали. Крадькома прислухається мати. Далі, сміючись, до чоловіків:

— Ви послухайте, що оцей волоцюга вигадує: старий того не придумає збрехати, як воно. Каже, що ходив він туди, де сонце заходить, бачив залізні стовпи, що підпирають небо, і ті ворота, куди сонце заходить на ніч, як корова в хлів. Розповідає, ніби справді сам теє бачив. Ой Тарасе, що з тебе буде?

— Всі на кутку кажуть, що з вашого Тараса, мабуть, щось добряще вийде, — промовив сусід.

— Що вийде? — жартом обізвався батько, — розбійка великий вийде — ось що! Ото чули про Кармелюка, а це другий буде такий.

— Це той, що в панів однімає та наділяє бідних?..

Починалася знову розмова про славетного розбійника, що саме гримів у той час на Поділлі. В селі затихало. Чути було інколи дівочий сміх на вулиці. Коло хати і над хатою гули хрущі. Діти спали.

Як той артист, що дожидав, поки все кругом нього стихне, на все село защебетав десь поблизу соловей.

- Яка пригода трапилася з Тарасом? Чому він не любив сидіти в хаті?
- Знайди в тексті опис Шевченкової родини. Якою її зобразив художник?

- Прочитайте останній уривок з повісті в особах.

ДМИТРО КРАСИЦЬКИЙ

(1901–1960)

Дмитро Красицький — правнук Катерини, сестри Тараса Шевченка. Він написав повісті «Дитинство Тараса», «Юність Тараса», «Тарас-художник». У їх основу лягли розповіді племінників поета, земляків і друзів, які зберегли в пам'яті багато подробиць з його життя.

ДИТИНСТВО ТАРАСА

(Уривки з повісті)

ДОПИТЛИВИЙ

Літні ночі недовгі, зате солодкі. Тарас прокинувся, коли батька і матері вже не було в хаті — вони, певно, пішли на панщину. Катря поралася на подвір'ї.

Хлопчикові не хотілося вставати, і він перевернувся на другий бік, і от знову він бачить сни, та ще й які!

Сниться Тарасові, ніби він сидить на зеленому шпориші, на вулиці, а повз нього суне сила-силенна всякої птиці. Дивовижні птахи низько кланяються йому і зникають. Ось поважно виступають індики з пишними хвостами, під сонячним промінням веселкою міниться їхнє пір'я. Ось селезні з різнобарвними кучерями; півні з великими червоними гребенями, кури. Пролітають сотні малих співучих птахів, а над ними — величезний орел. Махнув крилом і мало не зачепив Тараса. Хлопець прокинувся.

У хаті був день. Схопився, нашвидку вмився, а тут і Катря прийшла, смачним сніданком нагодувала.

— А тепер мерщій гратись на вулицю, та далеко не ходи!

З вулиці несло гарячу пилюку через тини, перелази; вона осідала на вишнях, городині. Білі метелики літали з квітки на квітку по бур'янах.

Здіймаючи куряву, Тарас на тонкій лозині під'їхав до перелазу.

— Не збивай пилюки! Бач — полохаєш пташок і метеликів, — сказала сестра.

— Катрусю, а звідки до нас на літо прилітають пташки?

— Пташки прилітають до нас з далекого краю, з-за синього моря. На зиму вони знову відлетять туди, в ірій, де ніколи не буває зими, де завжди літо. Пташки прилітають до нас ще й тому, що люблять їх діти. Ти любиш пташок?

— Люблю. А чим живляться пташки?

— Комариками, мухами, метеликами...

— А чого метелики бувають і білі, і червоні, жовті і всякі? Чого комарі кусаються?

Тарас розпитував, а Катря ледве встигала відповідати.

— Катрусю, а чорногузи теж відлітають в ірій?

— Егеж, відлітають.

— Кажуть, що в чорногузів крем'яні зуби. Чи правда, що ними крешуть вогонь і можуть хату підпалити?

— Ні, Тарасику...

— Катрусю, розкажи казку про чорногузів.

Катря розповідала, а він уважно слухав, пригорнувшись до неї.

— Ходімо до хати, я тобі хлібця дам.

— Хлібця не хочу...

— А що ж тобі дати? Треба їсти та великому рости. Хто хліб їсть — росте, і ти виростеш...

Катря винесла Тарасові великий шматок хліба, повернулась у сіни, взяла мірку зерна і посипала курям. Тарас сидів і любувався півнем, котрий голосисто скликав курей.

• Яким ти уявив малого Тараса? Чому уривок з повісті має таку назву? Спробуй дати йому інший заголовок.

• Яка розмова відбулася між братом і сестрою? Якою зображено Катрю?

• Розподіліть ролі і прочитайте уривок від слів *Здіймаючи куряву* до слів *і ти виростеш*.

МАЛИЙ МАЛЯР

Катря допомагала матері: мела долівку, з лави, з мисника стирала пилюку, поралася в хаті.

Тарас сидів біля полу на долівці і держав в руках вуглинку. Він уже обписав геть усю стіну й почав розмальовувати долівку. На білій стіні красувались гілки дерев, листя, квіти.

— Що це ти наробив? Я ж казала тобі, Катре, не давай Тарасику вуглинок. Бач, усю стіну змережив!

Мати одібрала вуглинку.

— Ой, ой, ой!.. Справді, що ти понамальовував? Мало тобі вчора попало, то ти й сьогодні хочеш?

Катря відвела Тараса в куток і почала підмазувати стіну. Малому не сиділось, він знайшов біля печі іншу вуглинку і тут же в кутку почав малювати півня на стіні.

— Ти знов за своє? Що то таке?

— То — півень бондаренківський!

— Хоч би свого малював, а то бондаренківського...

— Е, наш не такий! Бондаренківський півень гребенястий. Ач, який гребінь! — і Тарас показав Катрі на малюнок.

Катря тільки руками розвела.

Тоді Тарас випорхнув на вулицю, розгладив долонею пилюку й почав паличкою виводити півників.

— Не гуляй, Тарасе, на вулиці, грайся на подвір'ї, — наказала Катря, а сама пішла на город з сапою.

Постеливши серед двору ряднину*, Тарас ліг горілиць. Глибоке блакитне небо висіло над Кирилівкою, над хатою, садом, і йому здавалось, що воно живе, крутиться.

Легенький вітрець віяв з бондаренківського городу. На небі пливли білі, як снігові намети взимку, дивовижні хмари, вони міняли обриси, нагадували звірів, птахів.

— Он півник, півник! Такого півника і я вмію малювати, — і малий маляр аж голову підвів, пильно вдивляючись у хмарину.

Ось одірвався хвостик, зникла голова, півник уже скидався на кицьку. Хіба так буває? Був півник, а зараз кицька...

З-за вишняка показалась на небі хмара. Зразу вона ні на що не була схожа, а далі розтягнулась, закучерявилась і попливла прямісінько на сонце.

- Чи мав Тарас здібності до малювання? Чим і кого він малював?
- Як автор доводить, що в Тараса була багата уява? Прочитай.

- Прочитайте в особах розмову Катрі з Тарасом.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ У ШКОЛІ

Сонце сьогодні неначе і сходило не так, як завжди. Не встигло воно зазирнути крізь шибку в хату, як Тарас схопився з постелі, нашвидку одягся. Мати обдарувала його посмішкою. Вона говорила, ніби співала. Слова її були такі ласкаві, ніжні. Блакитні очі світились, зморшки розходились, і обличчя ставало зовсім молодим. Мати метушилась, бо ж сьогодні синок вперше йде до школи, до дяка Рубана в науку.

Ось і дід Іван переступив поріг. Поздоровкався.

**Ряднина* — покривало з домотканого полотна.

— Ну, гаразд. Я бачу, що Тарас уже зібрався. То, може, підемо, щоб не спізнитись.

Тарас тільки цього й чекав. Мати пригладила йому чуба, одягла нову шапку, куплену у Вільшаній, почепила через плече торбу, куди вкладено Тарасів скарб — буквар.

— Щасти тобі, синку, з легкої руки діда Івана, щоб добре вчився!

Побачивши через вікно Івана Шевченка, що з хлопцем прямував до школи, дяк вийшов їм назустріч.

— Здоровенькі були, з понеділком вас! — привітався дід. — Оце я вам, пане дяче, в науку хлопця привів.

— А, це син Григорія Шевченка? Запримітив, запримітив. Це той, що співав «Лугом іду, коня веду»? Добрий співак, добрий... — дяк дивився на Тараса, а той стояв, жужмив у руках шапку, не знаючи, де діти очі, куди сховати руки. — Ну, коли так, приймаємо до школи.

Дяк прочинив двері і пропустив Тараса в сіни*.

— Заходь, заходь до хати. Там уже є такі, як ти.

Тарас з сіней пройшов у невеличку хату. Посередині стояв стіл з двома ослонами**. Попід стіною — лави. Ліворуч — піч без запічка, невеличкий мисник, а в кутку згори й донизу ікони: одні чорні, аж важко розібрати, що на них намальовано, інші — блискучі, як у церкві.

Хлопці раділи, що прийшов Тарас, а найбільше зрадів Данило Бондаренко, вірний його друг. Вони одразу ж зчинили лемент, сперечаючись між собою, де сяде Тарас. Школа могла вмістити з десяток учнів, хоч у селі була не одна сотня хлопчаків. Дівчат зовсім не вчили.

---

*Сі́ни — нежила частина хати, яка з'єднує жиле приміщення з ґанком або ділить хату на дві половини.

**Осли́н — переносна кімнатна лава для сидіння.

Прочинились двері, і в хату ввійшов дяк Павло Рубан. Тарас стояв серед хати, а хлопці поприлипали до ослонів, схилились над столом.

Куди сяде Тарас?

— Оце твоє місце, сідай! — промовив дяк до Тараса, і урок почався.

— Аз! Буки! Веді!

Важка грамота, а дід наказував: приглядайся уважно, запам'ятовуй.

- Як збирався Тарас перший раз у школу? Доведи, що хлопчик чекав цього дня.
- Використовуючи текст і малюнок, розкажи про школу, до якої прийшов Тарас.

- Переглянь прочитані уривки з повісті «Дитинство Тараса» Дмитра Красицького. Хто їх головний герой? Які події з життя Тараса Шевченка описано в них?
- Яким ти уявив малого Тараса?

* * *

Особливо багато розповідей про дитинство Тараса Шевченка зберегла родина Красицьких — потомків сестри поета Катерини. Адже саме вона була старшим другом малого Тараса, доглядала його.

Про життя і творчість Тараса Шевченка можна прочитати у книзі Дмитра Чуба «Живий Шевченко». Точні біографічні відомості про поета знаходяться в Державному музеї Т. Г. Шевченка Академії наук України, а також у Центральному історичному архіві.

МИКОЛА ОЛІЙНИК

(1923—1997)

Микола Олійник народився на Київщині в селянській родині. Він автор багатьох творів, серед яких — повісті про Лесю Українку.

Повість «Леся» — перший в українській літературі художній твір про дитинство і юність видатної поетеси.

ЛЕСЯ

(Уривки з повісті)

* * *

У сім'ї Косачів багато говорили про Київ. Часто надходили звідти листи — від Лисенків, Судовщикової, рідше — від Старицьких...

Леся бувала в Києві, але давно. Як тільки стало відомо про поїздку, діти зраділи.

— А в кого ми будемо жити?

— Чи довго туди їхати? — посипалися запитання.

Кілька днів минуло в приготуваннях. І от вони троє з мамою в дорозі. Легенько одягнені, бо надворі вже тепліє, виглядають з цікавістю у вагонне вікно.

Хороше сидіти отак і милуватися зеленими луками й чагарниками, маленькими річечками, що принадно блищать на сонці, ніби усміхаються, радіють весні...

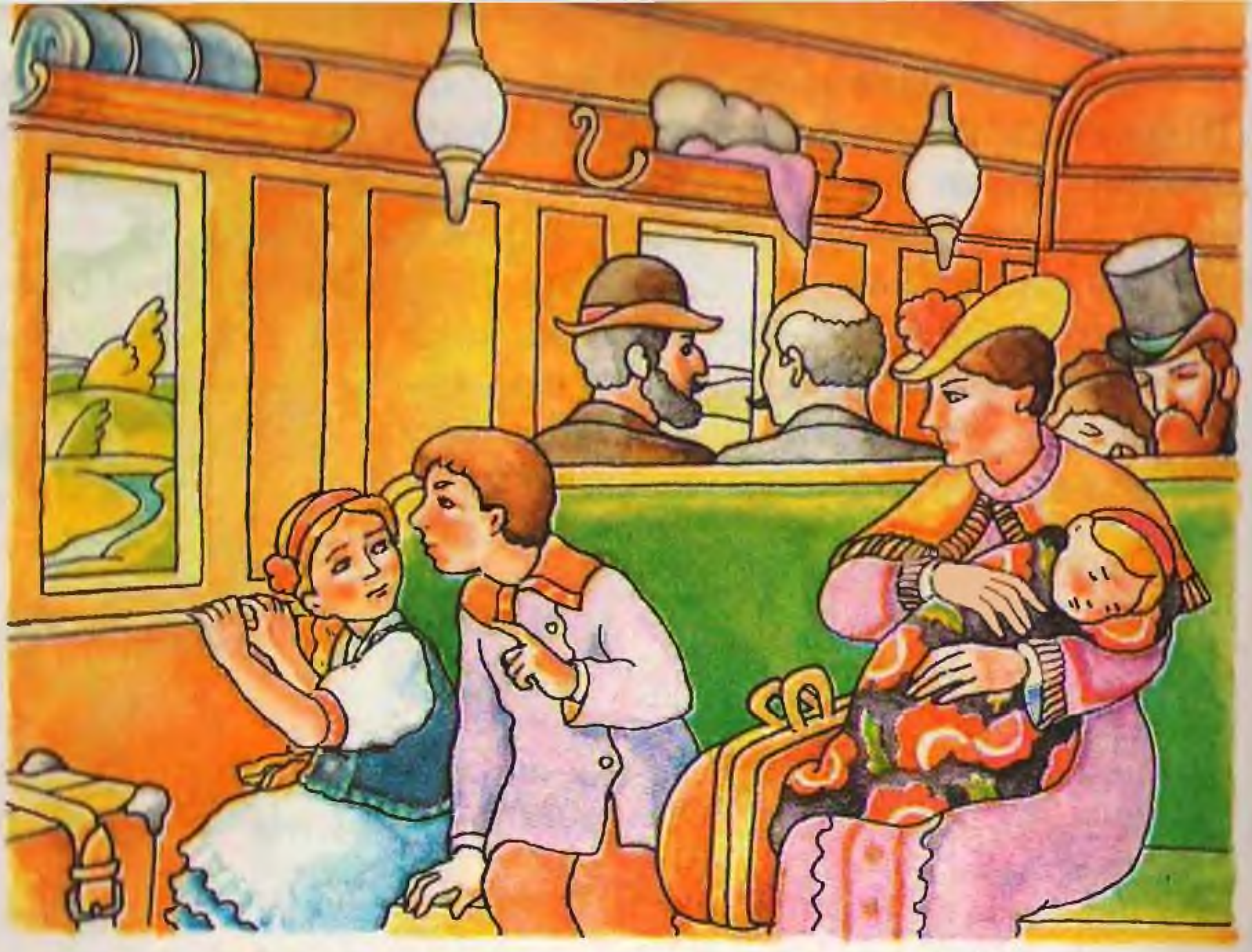

Неспішно повзе поїзд. Зелені ліси й переліски пливуть за вікном. Тільки дуби ще не прокинулись від зимової сплячки, стоять, понуро розвісивши безлисте гілля. Чого воно так: одні дерева вже мають листя, а інші чорніють, наче обпалені. Адже всіх годує одна земля.

* * *

Після короткого перепочинку оглядали місто. Воно було чарівне у своїй весняній красі. Залиті теплінню широкі вулиці, чепурні сквери* і палісаднички** між сірим громаддям будинків, зелені схили Печерська...

А там, за Слобідкою, коли дивитися з Володимирської гірки, вільно тече широченною заплавою Дніпро-Славутич. Який же він величний та гордий!

**Сквер* — невеликий громадський сад у місті, селі, селищі.

***Палісáдник* — невеликий обгороджений садок перед будинком.

Недаремно стільки пісень про нього складено, стільки легенд між людьми ходить. «Стояла б отак і дивилась-дивилась», — думає Леся, міряючи поглядом пропахлий весною простір.

— Мамочко, а які річки впадають у Дніпро? — запитує вона.

Ольга Петрівна відриває погляд від манливої далини.

— Багато... Он голубіє Десна, а там, за отими лісами, — Прип'ять...

Полонила Лесю Дніпрова краса, зачарували оті далекі гаї, що ледь мріють на обрії, рутвяні луки з дзеркалами старих річищ і верболозами.

— Мамо, а чого ми не живемо в Києві?

— Всі не можуть тут жити, донечко. Колись і ми будемо.

• Чим привабив Лесю Київ? Прочитай, що побачила дівчинка з Володимирської гірки.

• З яких рядків ти довідався, що Дніпрова краса зачарувала Лесю?

* * *

Володимирська гірка — парк над Дніпром. Він названий на честь князя Київської Русі Володимира. На цій горі стоїть пам'ятник цьому князеві.

* * *

Повернулися стомлені, переповнені враженнями.

Микола Віталійович Лисенко і його дружина Ольга Олександрівна чекали їх уже з годину.

— Оце так гості! — почав жартома докоряти Микола Віталійович. — Не встигли приїхати — вже й не знайдеш їх.

— Малі не дають посидіти, — виправдовується Ольга Петрівна. — То туди ходімо, то туди... І майже весь день згаяли. Ану ж бо, де вони, ті малі?

Дітей покликали до вітальні.

На прохання Ольги Олександрівни Леся читала напам'ять «Русалку» Міцкевича. Читала виразно, хоч і не голосно.

Микола Віталійович мимоволі заслухався. В тендітному* голосі дівчинки було стільки зворушення і натхнення, що його розчулене серце забилось схвильовано. Коли Леся скінчила, він підійшов, поклав їй на плічко широку гарячу долоню і легенько поцілував у чоло.

— Молодчина, — взявши Лесю на руки, він присів на дивані.

— А ще що ти знаєш?

Леся засоромлено мовчала, перебирала пальцями кіску.

— Леся й грати вміє, — похвалився Михайлик.

— Та невже? На фортепіано? — щиро дивувався Микола Віталійович. — Ану ж, ну.

Він переніс Лесю на стілець перед роялем і зупинився.

---

*Тендітний — тонкий, ніжний своєю будовою.

А Леся подумала хвилинку, звичайно взяла акорд* і плавно почала «Хлопці-молодці». Лисенко підійшов до Косачової і мовчки потиснув їй руку. У виразі його обличчя були і подив, і милування.

Леся скінчила грати, жінки голосно заплескали в долоні, а Микола Віталійович ледве стримував сльозу, що, мов краплинка з маленького джерельця, викочувалася й іскрилася в куточках очей.

А Леся знову заграла. Товариство додавало їй снаги** і сміливості. Рученята легенько перебігали по клавішах. Дівчинка грала й грала, викликаючи в пам'яті напівзабуті, давно розучені мелодії.

- До кого в гості прийшла сім'я Косачів?
- Чим схвилювала Леся Лисенка, читаючи твір? Знайди відповідь у тексті.
- Як вплинула на композитора гра Лесі на роялі? Як ти гадаєш, чому?

* * *

Микола Віталійович Лисенко — видатний український композитор. Його дружина вчила малу Лесю музики.

Михайло Петрович Старицький був одним із творців українського театру. Він написав близько 30 п'єс.

* * *

У місті багато розмов про Лисенка. Зібрані й видані ним народні пісні знайшли своїх цінителів і виконавців навіть серед тих, хто зневажав українську культуру.

Звістка про наступний концерт викликала пожвавлення. Леся не могла дочекатися. Вона слухатиме Лисенка, насолоджуватиметься чарами його музики. Скоріше б тільки той день настав. І він настав.

**Акóрд* — гармонійне поєднання кількох музичних звуків або голосів.

***Снагá* — фізичні сили, енергія.

— Театр... Як тут велелюдно, врочисто! Чотири ряди лож*, оздоблених позолотою й червоним оксамитом, просторий партер**, заповнений людом. Вони шепочуться, сміються, мружаться від яскравого світла. Всі такі ґречні***, святкові, — думає Леся.

Вона уважно обводить поглядом зал. Ось майже поруч, у бенуарі****, Старицькі. Дівчатка махають їй ручками, всміхаються. Далі теж, видно, знайомі, бо вітаються з татом і мамою. А он там, на гальорці, де гуде, неначе у вулику, студенти. Вишивані сорочки і блузи, стрічки, розкішні чуприни.

— Мам, а де ж Микола Віталійович? — питає Михайлик.

— На сцені, з хором.

— Коли вже початок?

У театрі жодного вільного місця. Погляди всіх звернені на сцену, хоч вона ще й закрита важкою, малинового кольору завісою.

Поволі гасне світло, стихає шум людських голосів, і — нарешті! — концерт починається.

Це була дивовижна картина. Як тільки з-за лаштунків вийшов і легенько вклонився Микола Віталійович, у залі прокотилася хвиля оплесків. Лисенко стояв поперед хору в чорному фраку з білосніжною краваткою і ждав, поки стихне гомін. Композитор був спокійний, зосереджений, і саме це, мабуть, додавало публіці азарту. Спочатку підвелася гальорка, потім ложі і партер — і ось весь театр стоячи вітав Лисенка. Микола Віталійович знову вклонився і трохи відійшов убік, звернувши погляд на хор.

**Ло́жа* — відділені перегородками місця для кількох глядачів у театральному залі.

***Партер́* — нижній поверх театрального залу з місцями для глядачів.

****Гре́чний* — чемний.

*****Бенуа́р* — нижній ярус лож за партером у театрі.

Не стихали оплески, лунали вигуки, аж поки Микола Віталійович не підійшов до фортепіано. Тоді все враз ущухло, заспокоїлось, ніби й не вирувало тільки що. Звичним рухом Лисенко відкинув поли фрака і сів на стілець. На мить він задумався, а потім, трохи схиливши голову, рішуче, енергійно почав свою улюблену мелодію.

- Як Леся сприйняла звістку про концерт? Прочитай.
- Чи цінували глядачі Лисенка? Які їхні дії свідчили про це?
- Хто такі Микола Лисенко й Михайло Старицький?
- Розглянь малюнки. Які епізоди з життя Лесі Українки вони ілюструють?

- Переглянь прочитані уривки з повісті «Леся» Миколи Олійника. Про кого в ній ідеться? Що нового ти дізнався про дитинство Лесі Українки?
- Уривки з яких творів ти прочитав у розділі «В країні дитинства»? Чому він має таку назву? Про дитячі роки яких письменників ти дізнався?
- У творах яких письменників ідеться про дитинство Тараса Шевченка? Яким ти уявив майбутнього поета? Що тебе найбільше вразило з розповіді про нього?

У СВІТІ ПРИГОД

Уяви, що ти потрапив у казковий світ пригод. А у казці, як тобі відомо, тварини й рослини розмовляють, думають, переживають такі самі почуття, як і людина. І ти можеш спілкуватися з казковими героями, розуміти їхню мову. Про що ж вони тобі розкажуть?..

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ

(1936—2004)

Микола Вінграновський — талановитий письменник і кінодіяч. Народився він на Миколаївщині. Миколаївські степи — зворушливий світ природи — надихали його до спостереження за життям тварин і рослин, які є невід'ємною частиною життя людей. У своїх оповіданнях Микола Вінграновський поєднав реальність і вигадку, світ людей і світ природи.

ГУСЕНЯТКО

Гусенятко розплющило одне очко, потім друге, пискнуло і — народилося. Мама подивилась на нього, вкрила його крилом і заплакала: вночі гуси мали відлітати. Її чоловік з табуном і старшими дітьми зранку подався політати над полем і плавнями* перед відльотом. Гуска лишалася на пізнім своїм осіннім яйці. Вона ще мала надію, що з

---

* *Пла́вні* — заболочені низькі береги річок, що затоплюються під час повені.

цього ясечка нікого не буде, — аж на і є, знайшлося: згорблене, вогке, сумне, з прилиплою шкаралупкою на дзьобику, гусенятко обсихало під маминим крилом і не знало, що двоє його братів і четверо сестричок народилися ще у траві, весною, коли й треба, а воно — восени, сьогодні, коли інші цвіте на зеленім лататті й давно вже не чути голосу їхніх найближчих сусідів-деркачів.

Гуска думала: що робити? Летіти з дітьми через три моря і так нелегко, а це, сьоме, сьогоднішнє, куди? Під крило його не візьмеш і на спину не покладеш — упаде. А тут на дзьобі уже зима, заплава замерзне — що тоді? Зимувати з малим? А вітер, а сніг, а мороз та лід, а лисиці, тхори, куниці, кібчики, приблудні коти, собаки, а мисливці, а їсти що? Пропали...

І старій гусці вперше не захотілося жити. Вона вважала себе довголітньою, бо прожила вже три літа і три зими. Тієї першої осені, коли вона молодою злетіла у перший свій виріт через три моря у тепле, з очеретів піднялася така стрілянина, що тепер із

свого покоління лишилася вона одна... Спитати б кого старшого, що їй робити з оцим малим, так серед гусячого табуна не було жодного діда-гусака або баби.

Гуси до дідівства не доживали. Та й чоловік її — молодий, на вирій молодший від неї...

Гуска підняла крило і глянула на свого мізинчика: гусенятко кисло кліпнуло на маму і заснуло.

— Горе мені з тобою та й годі...

Знизу, з заплави, покотило волохатими хвилями, білими комірцями обпінився при воді очерет, нагнувся сухо над гускою, довгим листям своїм прикрив її всю на гнізді, і доки він лежав під вітром, гуска скубнула з очерету його бляшаного листя, хотіла було скубнути ще раз, але очерет підвівся. Гуска зачаїлась, коли вітер удруге нагне очерет і вона скубне із нього іще хоч листочок, та вітер раптово повернув і поклав очерет на порожні гнізда.

- Коли народилося гусенятко? Чому гуска була в розпачі?
- Чому гусці не було з ким порадитися? Прочитай.

Опис птахів

* * *

Між очеретом за лугами при озимині з прощального низького сонця вилетів з дітьми гусак — летів-летів і прилетів. Діти стали чиститись. Їхні набиті вола ходили під молодими жовтими дзьобами, наче діти цю ніч нікуди не збирались.

Гусенятко визирнуло з-під маминої ноги і побачило тата. А тато побачив його.

Він поправив крило і сказав мамі:

— Лети повечеряй. Але дивися, не попади під літак над озиминою.

— Добре, — сказала мама. — Лечу.

— Лети по сірому. По синьому не лети. І не кричи. Над очеретом бери праворуч вище: за очеретом в засідці вже троє.

Гуска полетіла. По ній кілька разів тарахнули, чи по ній, чи по табуну. Табун сів на гніздів'я. Гусак подивився: старих гусей не було — старі літають знизу. От їм і попало. «А де ж моя?»

Гусак випростав крило, випростав друге, обдивився свої крила ще раз і склав.

Крила були в порядку. Старші діти збились докупи, поховали дзьоби до крил, грілися і поговорювали між собою.

— Як-небудь перелетимо і це море, і це, і друге, і третє, якщо не зіб'ють, — сказав їм гусак і глянув на пізню свою осінню дитину.

З горіхового неба стало накрапати. В гусенятка на дзьобику зависла крапелина, і в тій крапелині гусенятко роздивлялося свого тата: у тата були сторожкі очі, висока очеретяна шия, татова шия ходила над гусенятком, поверталася над ним на кожен найнечутніший порух. Мав тато і високі м'які сірі груди: гусенятко пірнуло під них, і так йому стало тепло, що воно відразу ж заснуло знову.

З поля від озимини тарахнуло, тричі тарахнуло і від очерету, діти висмикнули голови з крил і подивилися на тата:

— Летіти чи сидіти?

— Сидіть, — сказав їм гусак, хоч серце в самого забилося так, що гусенятко проснулося, вилізло з-під татових грудей, подивилося в його жовті очі і спитало:

— Чого так стукаєш своїми грудьми?

«Пропала», — подумав гусак, і цієї ж миті повітря зашуміло і, збиваючи волоття очерету, опустилася важко задихана гуска.

— Ой, — сказала вона.

— Ціла?

— Ната... Ой... Що робити?

— Бери дітей, і летіть. Я з малим лишимось тут і якось плавом будемо добиратись, доки воно підросте та стане на крила.

— Не полечу, — і її жовті, як і в тата, очі по краях взялися чорними обідками. — Буду з тобою і малим. А діти полетять з табуном.

— З яким табуном, куди? Глянь — одна молодь. Ти найстарша. От і лети. Поведеш. З малим ти не виживеш тут. Чула?

— Чула, — сказала гуска. — То що, вже збиратись?

— Збирайтесь. Надходить ніч і мряка. Підіймайтесь у мряці. Крізь мряку вас ніхто не побачить і не дістане.

— А якщо літаки?

— Тутешні літаки у мряці не літають. До ранку доберетесь до заповідника. Там сідайте сміливо і нікого не бійтесь. Підгодуйтесь. А далі від заповідника — морем. Над морем летіть низько. Над морем вас ніхто не зачепить. А там далі дивіться самі: вибирайте ночі лише дощові і темні.

— А як ти малого не доведеш і сам?

— Не бійся. Ти, головне, бережи табун і дітей. Будь хитра і обережна. А я постараюсь на весну прилетіти до вас з малим. Мале, дивися, в нас яке — тільки народилося, а вже говорить. Гусачок!

Гуска підійшла до гусенятка і, сколупнувши з його дзьобика шкаралупку від яйця, сказала:

— Краще б ти не родилося і не говорило...

- Знайди в тексті оповідання **опис** гусака.
- Яка небезпека переслідувала гусей на кожному кроці? Яке рішення прийняв гусак перед відльотом?

- Прочитайте розмову гусака й гуски в особах.

Серед ночі гуси знялися і полетіли. Гуска повела їх крізь мряку у небо і не втрималась, крикнула щось своєму гусакові на прощання. І як тільки крикнула, — відразу ж від озимини і очерету по ній і по табуну затарахкало мокро і сліпо, як-небудь і неприцільно.

Гусак витягнув шию. Було тихо. Шепотів очерет. Потім почувся крик. Гусак дослухався. Ні, той крик був не гусячий, а людський. «Видно, попали по своєму, — подумав гусак, — вночі ж то не видно, де небо, а де земля». Гусак нагнув шию і послухав, чи дихає гусенятко.

З відльотом табуна гусак відчув, як ніч раптом поважчала і стала тиснути своєю мокрою темінню на гніздо, темінь залазила йому в спину і крила, наче хотіла сховатися в ньому і хотіла обсохнути в його пір'ї. Колись веселий, дорогий гусям очерет мовчав тепер над гусаком відчужено і вороже, і темно говорила до когось вода. Перед гніздом з рибиною в

на гусака, бо ондатра знала — гусак лишився з малим сам. Гусак засичав на ондатру: мовляв, мало тобі риби в заплаві, а ти ще й мого гусенятка хочеш? Лише підпливи — вб'ю!

Ондатра почула це і пірнула додому. Та ненадовго. За хвилину ондатр з'явилось двоє і, малюючи вусами по воді, вони стали наближатись до гусака. Гусак засичав з усіх сил, гусенятко забилося йому під живіт, під лапи, заплакало-запищало, а дощ прибував з ночі, гніздо підпливало, ставало легшим, ось-ось гніздо попливе за водою. З'явилась видра, ондатри — тікати, видра — за ними, повпірнали і ті, і та, і не стало їх більше чути.

Гусак обгорнув крилами гніздо з гусенятком і, відштовхуючись лапами об ворожу заплавну воду, вивів гніздо на струмінь ріки. На струмені вода була не така, як при очереті. При очереті вода комизиста, вредна, то якийсь корінь чи яма — і вода там вирує, сердиться, вічно щось їй не так. На струмені вона гінка і вільна, вона, ця струмінна вода, не питає, хто по ній пливе і до кого. Летить вона вільно під осінньою ніччю, аж дно під цією водою дзвенить. І що їй до того, що гусак править по ній крилами своє гніздо з гусенятком посередині?

На струмені гусакові відлягло від серця, і він вів гніздо, не підштовхуючи його лапами: гніздо несло перед очима в бистру темінь, і гусенятко не могло надивитись на свого зграбного тата.

- Які почуття переживав гусак, залишившись один з гусенятком?
- Яка пригода трапилась з гусаком і гусенятком?

- Переглянь прочитане оповідання Миколи Вінграновського. Як ти вважаєш, реальні чи вигадані події описано в ньому? Доведи свою думку.
- Придумай кінцівку до твору.
- Знайди в тексті уривки, яким відповідають малюнки.

«Дитинство, — писав Євген Гуцало, — це найцікавіша пора, коли майбутнє життя ще попереду, коли воно, здається, так багато обіцяє, коли воно ще не пізнане і його кортить пізнати, коли воно ще нерозгадана загадка».

КОТИЛАСЯ ТОРБА

(Скорочено)

Котилася торба
з високого горба,
а в тій торбі
хліб, паляниця, —
хто буде жмуриться?

Отже, того ранку ти сидів у шелюзі* над річкою. Вода сивіла молодесеньким дзеркалом, а на його поверхню наче хтось подихав: то хмари з високого неба видивлялись на свою вроду. Враз поплавець сіпнувся — і вже за хвилю ти, десятирічний, знімав із гачка своєї вудочки чималенького підлящика.

— Ось так, — усміхаючись, мовив, коли зловлена риба впала на зелену траву й забилась, виблискуючи срібними боками.

Поки дістав із сірникової коробки свіжого черв'яка, поки начепив на гачок і закинув вудку, поки обернувся — й очам своїм не повірив: із шелюги вийшло лисеня й тепер підкрадалось до риби. Ти спершу хотів закричати погрозливо, хотів на ноги скочити, щоб наполохати хитрого злодюжку, та стримало щось. Напівобернувшися, стежив, як лисеня, витягнувши продовгасту мордочку, скрадливо переставляє лапками, як видовжило шию, а спину ледь-ледь опустило до землі.

Яке воно було, це лисенятко? Оченята поблискували круглими, тривожними горішками, а тьмаво-каштановий писок його теж наче посвічувався,

*Шелюга́ — зарості верби.

принюхуючись до повітря. Лисеня вмить сподобалось тобі, й тепер ти хотів побачити тільки одне: як підкрадеться до риби, як ухопить її в зуби, як тікатиме.

Голодний маленький пройдисвіт із випуклими оченятами й прищуленими вухами вже був зовсім близько від підлящика, та вмить під ліктем у тебе тріснула галузина, й лисенятко раптово з чотирьох лап скочило назад.

— Та не бійся, — якомога ласкавіше обізвався ти, бо стало жаль, що лисеня злякалось.

А воно, витягнувши розумну мордочку, дивилось насторожено й очікувально.

— Пригощайся моїм уловом, я ще спіймаю, бо маю легку руку, навіть батько каже, що я везучий. Звідки ж це ти добилось до річки? Чи не з Білої балки? Там, кажуть, лисячих нір наточено цієї весни!..

Лисеня уважно прислухалось до твоєї мови і, здається, розуміло, бо в очах мерехтіло тямковите світло. Ти спробував звестись і ступити до риби, й у цю хвилю лисеня відбігло ближче до шелюги.

Зупинилось під кущами й стежило. «А може, — подумалось, — воно не саме, може, воно прийшло сюди зі своєю матір'ю-лисицею? А якщо їх ціла зграя сховалась у шелюзі?»

Узяв підлящика в руку і легким рухом кинув лисеняті. Воно спершу сахнулось, уже, здається, і в кущах зникло б ось-ось, та, либонь, зрозуміло, що йому дано гостинця. Зрозуміло та й, обернувшись, позирало на тебе. Потім метнулось до риби, що лежала неподалік, схопило зубами і проворно побігло в шелюгу.

Зацікавлений, ти подався слідом — куди воно дремене?

За кущами слався моріжок*, порослий високою травою, і зараз лисеня мовби пливло по її хвилях, тільки виставивши хвоста над поверхнею та гостру мордочку. А в зубах поблискувала срібна рибина.

Таки до Білої балки побігло, значить, і справді там у них наточено нір цієї весни...

Лисеня ще раз майнуло — і пропало в густій конюшині на схилі горба. Ти якусь часинку стояв на місці, мовби сподіваючись іще раз побачити непроханого гостя.

Коли до річки повернувся, коли перевірив наживку й знову закинув вудку у воду, то здалося: щось шеберхнуло ззаду. Не інакше, як хитре лисеня знову повернулось! Та то тільки, виявилось, горобці надумали чубитись...

Зловив окунця, ще одного підлящика, краснопірку, та чомусь не радів із тієї риби, як раніше. А думалось тобі про хитре лисенятко, і все стояло перед очима, як воно, витягнувши мордочку, поблискуючи оченятами-горішками, крадеться до риби на траві.

• Яка пригода трапилася з хлопчиком? Простеж, як змінювалося його ставлення до лисеняти.

---

*Моріжо́к — густа молода трава.

• Знайди в тексті оповідання опис лисеняти. Якому уривку відповідає малюнок?

• Якими словами автор називав лисенятко? А як би ти його назвав?

* * *

— Давайте вилічатись! Вилічатись!

— У солом'яного діда!

— У вовка голодного!

— У жабу і бузька!

Завжди виходить так, що вилічає Шило. Збираються кружком, а він випихається наперед і, хоч ніхто його не просив, починає вилічати. Меткі бузинові очиці пострілюють у хлопців і дівчат, гостренький ніс при кожному русі теж, здається, пострілює, а карлючкуватий палець стрибає по обличчях, мов прудка сорока.

— Еники-беники! — хутко проказує Шило, наче сухим горохом сипле, й тицяє пальцем спершу на себе, далі на тебе, бо ти стоїш поряд. — Їли вареники! — й показує на Гнідаша, котрий страх як любить вилічалки, відчуваючи їхню таємничу незбагненність, та на Катрю показує, без котрої, либонь, не обходиться жодна гра, жодна забавка. — Еники-беники! — тріщить сухий горох у голосі запального Шила, й палець його владний впивається в обличчя рябого Мурашка, який зачаровано зорить на той палець, далі проворно показує на себе. — Кльоц! — скрикує Шило, показуючи на тебе, і бузинові ягоди його очей мовби випромінюють темне, погрозливе світло.

Хіба ж угадаєш наперед, хто вилічиться першим!

— Вийшов хороший матрос! — голосом всевладного чарівника закінчує Шило вилічалку, і палець його впирається в рябого Мурашка.

Мурашку, зазвичай, ніколи не таланить, а тут — «вийшов хороший матрос», та ще й першим! Кожна

віспинка на його лиці займається радістю, він уже перевертом покотився по траві, а тим часом Шило вилічає далі, похапливий голосок його тріщить, мов горох у підрешітку з цупкої овечої шкіри, і вже вилічився Гнідаш, за ним Катря «вийшла хорошим матросом»...

Зостались двоє — ти і сам Шило. І вже ти не сумніваєшся, що Шило неодмінно вилічиться, бо ще ніколи так не траплялось, щоб той не вчинив по-своєму.

Зрештою, регочучи, Шило приєднується до гурту, а ти зостаєшся бузьком. Бузьком, то й бузьком! Інші, звісно, обертаються на жаб. Кожне стає навкарачки і так на чотирьох лапах скаче геть, щоб ти, бузьок, не зловив. А ти задираєш одну ногу, береш її в руку й на другій нозі стрибаєш за жабами.

Найлегше зловити неповороткого Мурашка або забарну Катрю, котра кумедно вдає з себе справжню жабу, але ти намірився зловити самого Шила. Тільки вдаєш, що женешся за Катрею, а насправді хочеш влучити слушну мить, щоб упіймати вредного Шила.

І, здається, ця мить настала. Перемінивши ногу, ти стрибаєш слідом за Шилом, а той, бачачи, що ось-ось попадеться, вже не скаче, а, відірвавши руки від землі, біжить навзгинці.

— Не за правилами! — кричиш ти.

Проте Шило вже одбіг убік, тепер він скаче на чотирьох. Що зостається діяти тобі, натомленому і скривдженому? Тим більше, що Катря сама в руки проситься, так їй кортить побути бузьком! І ти ловиш дівчинку, й вона щасливо сміється, і вже вона вхопила ногу в ліву руку, праву задерла, махає, наче крилом, уже вона бузьок, ось зараз усіх жаб половить, хай стережуться!

Тобі весело скакати на чотирьох, тікаючи від Катрі, а коли вона поженеться слідом, то ти не побоїшся і в воду залізти, хай спробує зловить у воді. Чи то ти скачеш, а чи земля так навстріч стрибає?

І верби, і явори? І сонце теж угорі стрибає, сміючись золотим усміхом? Гарно бути жабою, гарно тікати від Катрі! Таки не здожене тебе, таки не торкне рукою-крилом, щоб тим всевладним дотиком знову обернути тебе на бузька!

І раптом біля кущика завмираєш, здивовано задерши голову. Бо на шляху стоїть якась дівчинка, що появилась тут несподівано. Дівчинка незнайома — не те що не з вашого кутка, а й, здається, не з вашого села. Ти повільно випростуєшся, і в цю мить Катря торкає тебе рукою-крилом і радісно кричить:

— Бузьок! Ти бузьок!

У незнайомої дівчинки смагле обличчя, рівний ніс, чорні брови. Сливові очі дивляться насторожено, хоч і без страху. Довгі заплетені коси по шиї спадають на спину. Дівчинка зодягнена в яскраве смугасте плаття, з-під якого виглядають червоні шаровари.

— Ти хто? — цікаво запитуєш у неї.

Діти, забувши про гру, збираються довкола незнайомої дівчинки.

— Саййора, — помовчавши, відказує вона. Голос звучить м'яко й лагідно, а в сливових очах мерехтить живе тепло.

— Хто? — дивуєшся ти.

— Мене звуть Саййора, — так само поважно відказує дівчинка. І вмить її смагле обличчя поймається усмішкою.

• Про які дитячі ігри ти дізнався з оповідання? Чи грають у них діти зараз?

• Як би ти хотів закінчити оповідання? Прочитай, як це зробив письменник.

* * *

На малюнку Саййори лисенята зостануться такими, якими були у свою найщасливішу пору і якими, може, більше ніколи не будуть.

Провести Саййору в дорогу приходять Катря й Гнідаш із Мурашком. І кожен приніс по прощальному гостинцеві: хлопці дали їй випалені з глини свищика-півника й свищика-курочку, а Катря — вербову сопілку.

А твій подарунок — оті лисенята, які зостались на радісному малюнку Саййори.

Згадуються тобі річка, поле, літо, Саййора, її малюнки, й ти чомусь не можеш повірити, що оті четверо дружних лисенят і їхня безтурботна гра зостались на малюнку Саййори, що вони стали тільки пам'яттю.

І ти йдеш до річки. Ось нарешті клює. У траву летять підлящик, в'язьок. А ти, хвилюючись, відчуваючи журливо-радісне свято в душі, вже потай починаєш сподіватись на ту мить, коли вгледиш раптом руде лисеня біля кущів...

• Переглянь прочитане оповідання Євгена Гуцала. Чому воно має назву «Котилася торба»? Ти вже знаєш, що в заголовку автор відображає найважливіше, що хотів розповісти у творі.

ІВАН КИРІЙ

(1924—1998)

Іван Кирій народився на Київщині в селянській родині. Міцна дружба зі школярами спонукала його до написання творів для дітей. Він автор книжок оповідань та повістей «Мій друг Кася», «Пташкам літати в небі», «Катруся і Майка», гуморесок «Хитра штука закарлюка» та багатьох інших.

Основна думка твору

НЕЗВИЧАЙНИЙ ПАЦІЄНТ

Тетянка сиділа на великому камені на березі моря й чекала маму.

Неподалік вирував пляж, і їй теж кортіло побовтатись у воді, бо було дуже жарко, але без мами вона купатися не хотіла. Не тому, що боялася чи не вміла плавати. Ні. Так у них повелося з першого дня приїзду в санаторій, що купалися вони тільки вдвох.

Тетянчина мама — лікар. Лікар-хірург. Працює в їхній сільській лікарні. Чи вдень, чи вночі покличуть до хворого, не йде — біжить.

У санаторії теж, коли довідалися, хто вона, почали звертатися до неї за порадами.

От і сьогодні. Тільки Тетянка з мамою вийшли з їдальні після сніданку, як до них підійшла літня жінка.

— Галино Василівно, чи не змогли б ви подивитись. Щось у мене у правому боці болить. І вночі кололо. А нашого санаторного лікаря кудись терміново викликали...

Мама, звичайно, не відмовилась. Дозволила Тетянці йти до моря, а сама вернулась.

...Швидше б приходила мама та й собі у воду. Вода така тепла. А чиста! Кожен камінчик на дні видно. Он зграйка рибок кудись поспішає. А он медуза попливла.

Раптом Тетянка аж стрепенулась. З моря долинув жіночий зойк. Може, хтось тоне?

Ні, не схоже. Але плавці чимдуж поспішають до берега, щось безладно вигукуючи.

Усі, хто купався на мілині і хто грався в м'яча у воді, на мить завмерли, дивлячись на плавців. Чого вони тікають? Може, акула?

І справді, до берега, виблискуючи проти сонця широкою спиною, пливла величезна риба.

У Тетянки тривожно застукало серце. Невже плавці не встигнуть утекти? Невже ця риба нападе на них?

— Дельфін! Дельфін! — донеслося з пляжу, й на душі в дівчинки одразу відлягло. Дельфіни, вона чула, на людей не нападають.

Тетянка ще ніколи не бачила дельфіна й, щоб краще роздивитися його, стрибнула з каменя й побігла в той бік, куди він плив. Бо як поверне назад у море...

Проте, на її подив і на подив усім, хто стояв на пляжі, дельфін і не думав повертати назад.

Ось уже його видно до половини. Ось він уже, допомагаючи собі хвостом, став виповзати на берег. На сухому піску просунувся ще метрів зо два і

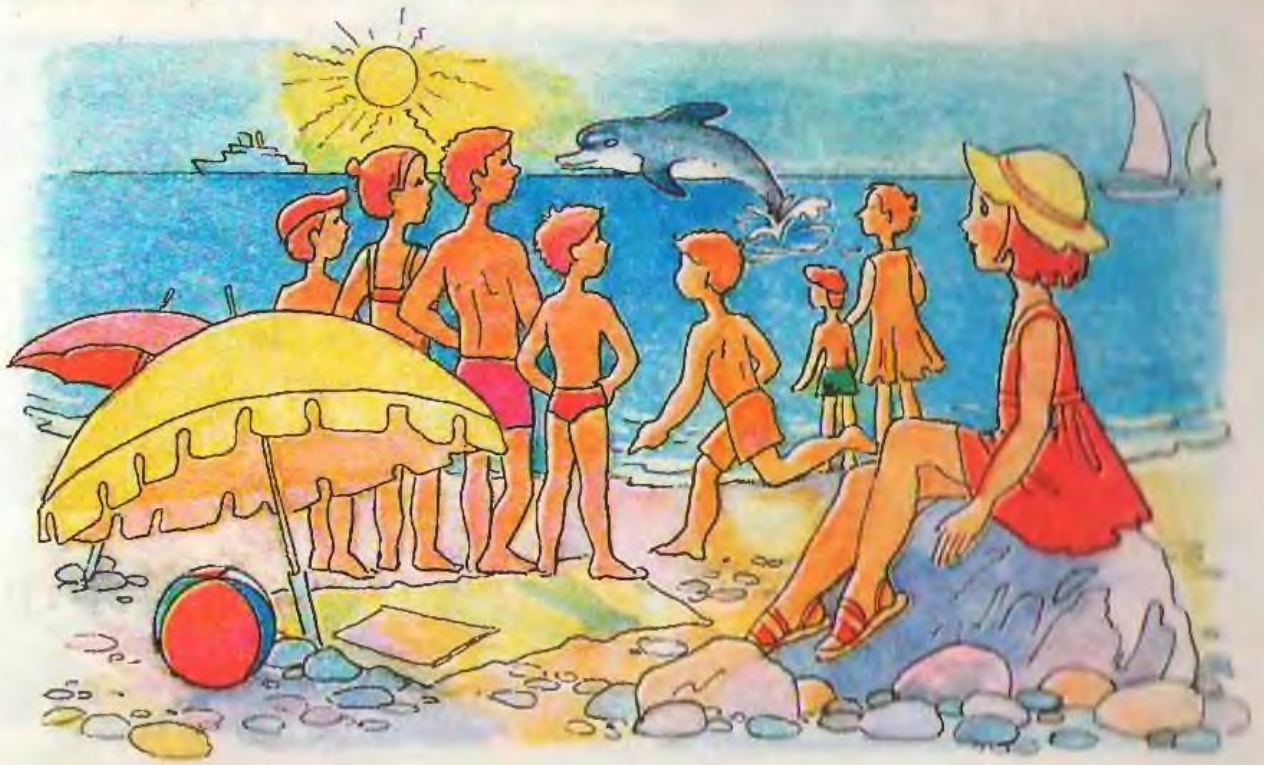

повалився на лівий бік, відкинувши голову, немов ліг відпочивати.

Дельфіна тісно оточили пляжники.

— Що з ним? Він мертвий? — залунало з усіх боків.

Тетянка стояла за крок чи два від дельфіна й бачила, що він живий, але на боці в нього рана. Дельфін важко дихав і благально дивився на людей блискучими очицями.

— Він поранений! — вигукнув хтось, і люди збуджено загомоніли.

— Мабуть, акула його поранила.

— Або сам нахромився на щось.

Тетянці стало так шкода дельфіна, аж сльози навернулися на очі.

— Треба негайно лікаря! — озвалася жінка в червоній шапочці. — Біжіть мерщій, чоловіки!

— Справді! — підтримали в гурті жінку. — Покличте лікаря! Може, він йому чимсь зарадить?

«Лікаря, лікаря, — забилось у Тетянчиній голові. — Якби мама швидше прийшла».

Але її не було, і Тетянка тут же вирішила:

— Я побіжу по лікаря! Моя мама лікар!

— От і гаразд, дівчинко, біжи, — поклала Тетянці руку на плече жінка в червоній шапочці.

Маму Тетянка стріла на півдорозі до пляжу, в кипарисовій алеї.

— Ой, мамочко... Швидше йди... Там... Там...

— Що? Що сталося? — занепокоїлась мама.

Затинаючись від хвилювання та швидкого бігу, Тетянка розповіла мамі про пораненого дельфіна.

— І налякала ж ти мене, хай тобі грець, — відказала мама й на мить задумалась. — Чим же йому зарадити? Адже в мене ще таких пацієнтів ніколи не було.

Потім звеліла Тетянці принести з кімнати її невелику лікарську сумочку.

Дівчинка повернулася за дві хвилини, й вони з мамою заквапились до моря.

— Лікар, лікар іде, — побачивши їх ще здалеку, загомоніли біля дельфіна курортники й розступилися.

Дельфіну було, мабуть, дуже погано, бо він лежав ніби мертвий і вже ні на що й ні на кого не звертав уваги.

Тетянчина мама присіла біля нього, оглянула рану, поторкала навколо неї рукою.

Дельфін здригнувся.

— Мамочко, він житиме? — звела на маму очі Тетянка.

Це ж цікавило всіх, хто стояв біля дельфіна.

— Рана, на щастя, неглибока і не смертельна, — визначила мама.

Тетянка зраділа. Навколо теж полегшено зітхнули.

— Ану, хто мені допоможе? — звернулася мама до присутніх. — Треба потерпілому розкрити рот.

Чоловіки присіли біля дельфіна, обережно розкрили його невеличкий рот. Тетянчина мама спритно вкинула туди кілька таблеток.

Дельфін одразу ж проковтнув їх і знову завмер.

— Тепер потрудимося з тобою вдвох, — звернулась мама до Тетяни. — Діставай йодову настойку і вату.

Тетянка дістала.

— Добряче змасти навколо рани.

Тетянка завагалася. Скільки людей навколо! І дельфін же не людина. Коли б це комусь із хлопців з їхнього класу, вона б запросто.

— А може, ти сама, мамочко? — прошепотіла.

— Отакої! — всміхнулася мама, а далі вже теж пошепки додала: — Ну, сміливіше!

Це підбадьорило Тетянку.

Вона змочила ватку йодовою настойкою й торкнулася краєчка рани. Блискуче тіло дельфіна судомливо здригнулося, він ляснув хвостом і жалібно запищав.

Тетянка відсахнулася.

— Потерпи, потерпи, — ласкаво обізвалася до нього Тетянчина мама. — А ти не бійся! — підбадьорила доньку.

Щоб дельфін не пручався, мама попросила двох засмаглих чоловіків потримати його біля голови й за хвоста.

Далі Тетянка діяла сміливіше. Спершу витерла ваткою навколо рани, біля самих розривів, а потім трохи далі від країв.

— Все? — звелась на ноги.

— Ні, — заперечила їй мама. — Ще промиємо рану, накладемо на неї пластир, і тоді буде все.

Рану мама промила розчином перекису водню сама, а стерильний пластир наклали вдвох із Тетянкою.

Коли чоловіки відпустили нарешті дельфіна, він, немов людина, полегшено зітхнув.

— Бідненький, — погладила його Тетянка. — Полеж спокійненько, скоро тобі полегшає.

— Йому жарко, — озвався хтось із гурту. — Може, його зсунути у воду?

— Ні, ні, хай полежить тут, — сказала Тетянчина мама. — Бо він не витримає й попливе, а йому потрібен спокій. Освіжити водою можна.

Усі, хто мав гумові купальні шапочки, кинулись у море, набрали у них води й почали поливати дельфіна.

Дельфін задоволено щулився всім тілом.

Через годину чи півтори, які минули зовсім непомітно, дельфін заворушився, ліг на живіт і почав жадібно дивитись на море.

— Дивіться, дивіться! Йому полегшало! — зраділо вигукнула Тетянка.

А ще через півгодини дельфін повернувся головою до моря й поволі, залишаючи за собою широкий слід на піску, поповз у воду.

— Ура! Ура! — залунало на пляжі, і вгору полетіли купальні шапочки, білі панамки, сомбреро.

Занурившись у воду, дельфін махнув хвостом і легко поплив у відкрите море.

— Щасти тобі! — гукнула йому навздогін Тетянка, забрівши по коліна в теплу морську воду.

- Чому оповідання має назву «Незвичайний пацієнт»?
- Хто і як допоміг дельфінові?
- Чим закінчилася описана пригода?
- Знайди в тексті оповідання уривки, яким відповідають малюнки.
- Яка **основна думка твору**?

ВІКТОР КАВА

Серед чарівної чернігівської природи, де зелені горби переходять у глибокі яри, 1937 року в селі Поділ народився Віктор Кава — майбутній український письменник.

Хлопець день у день мав змогу слухати бабусині казки, пісні, загадки. Він рано почав писати вірші.

Віктор Кава відомий як прозаїк. Найбільше він любить писати весною, коли пробуджується природа.

БІЛІ ЛИЖІ

(Скорочено)

Прокидався я на диво рано, але вставати не поспішав — канікули. Розплющу очі, з задоволенням згадаю, що не треба прохати в матері «одну-однісіньку хвилинку», не треба гарячково шукати штанів, які або за скриню зсунуться, або опиняться там, де я їх наче ніколи й не клав...

Сніг за одну ніч потьмянів, поник. Вилізли нагору чорні горбки, паліччя соняшників. Волого-чорно блищали стовбури дерев. А у дворі стояла, здригаючись жовтою спиною, калюжа. Од неї бігали по стелі мутні відблиски.

Від того видовища без сліду розтанув збережений з учорашнього синього вечора піднесений настрій. Стало нудно, сіро, порожньо якось на душі. Я довго лежав у ліжку з розплющеними очима, і думки снувалися зовсім невеселі — що ж робити, до чого братися? Ні на лижах покататись, ні на ковзанах. Хіба в сніжки?.. В сніжки чогось не хотілося. Якби це березень, то ладнали б на струмках турбіни, спускали б підступні калюжі з дворів, шукали б на городі хрін... А воно в січні розпустило...

Нудьгуючи, в пошуках розради, озирнув хату. Мати вже пішла. На столі чорніла сковорода з яєчнею і біліла записка.

Намацавши ногами валянці, я почовгав до столу. «Їж яєчню, пробач, що більше нічого не приготувала, біжу на ферму — бесіда».

Ну, що з яєчнею робити, я й сам здогадався б. А куди й чого йде — це правильно. Вона мені завжди, мов дорослому, доповідає. Хлопці дивуються й заздрять. А що тут дивного?

З'їв холодну яєчню, прибрав сковороду, зітер зі столу, застелив постіль, сяк-так одягнувся.

Взяв книжку, примостився біля теплої печі на ослінчику.

Перегорнув одну-другу сторінку й уголос позіхнув. І книжка не читається. Правда, то не моя, материна книжка. Весь час там дорослі сперечаються, і всі до того розумні, що аж сон розбирає. А мати ввечері геть нею зачитується, навіть не чує, як я стілець розламую. Коли біля печі порається або зошити перевіряє — весь час: «Валерію, не муч стільця. Сядь по-людськи». По-людськи — це по-дорослому: звісь ноги й не метляй ними, а спиною не тисни на спинку стільця. А як я люблю сидіти не на твердому дереві, а на власній нозі...

У двері нагло затарабанили. Це Віталій. Він загартовує кулаки, от і лупить ними, де зможе. Мати, коли він приходить, ховає в шафу все, що може впасти із столу й розбитися, але не дорікає й словом — мабуть, шанує Віталієву несхитну волю.

Коли я відчинив, він штурхонув мене в груди, гамселонув у одвірок, потім під його кулаком загув наш важкий дубовий стіл.

І вже тоді:

— Збирайся, там хлопці плавають...

— Плавають? — здивувався я, на всяк випадок стоячи віддалік. — Як це — плавають?

— Менше розмузикуй, а шукай черевики, — сказав Віталій, нишпорячи очима, де б ще випробувати кулак.

Уже побіля води я розчаровано гмикнув — на санях, звичайнісіньких санях, сидів Толя Мироненко й, впираючись короткими палицями, їхав-плив... А хлопці вишикувались у неспокійну чергу, терпляче чекали, коли він пристане до берега. Терпляче, доки Толя не став хитрувати — то спирався на одну палицю, і сани кособочили, то на другу... Сани наче й їхали, але до берега не наближались.

Хтозна, як те трапилось, але скоро і я тупцював у кінці черги, погрожуючи Толі кулаком.

Один Віталій спокійнісінько вмостився на пеньку. Бо то його сани, і він зранку, додумавшись до зимового плавання, навтішався донесхочу.

Я сів у сани останнім. Ноги мої одубли, руки пограбли, та я зовсім не зважав на такі дрібниці.

Сани ковзали нечутно, мовби зовсім не дотикалися дна, тихо плескалась вода під полозами, руки, наче веслами, орудували палицями... Це було так незвично, що я зовсім забув про хлопців, які залишились на березі, щоб удруге проїхатись. Натискував на праву палицю, як на стерно, — і сани слухняно вернули вліво, слухняно поверталася чаша долини, кружляли дерева, галки на снігу...

Мабуть, дуже мало була схожа ця безіменна, нетривка калюжа бодай на поганеньке озеро. Але для мене вона якось непомітно стала справжнім морем, над яким от-от загуде вітер, пожене важкі піняві вали...

Вітер не загув — з берега долинув Віталіїв сердитий голос. Я отямився від чарівного видіння, глянув на берег. Хлопці вже розбіглись по домівках, лише Віталій, ставши на пеньок, гукав щось нерозбірливе. Я не став дослухатись та розрізняти

слова — чого там, і так все зрозуміло: віддавай сани, доки я мерзнутиму.

Покрутившись ще трохи, я причалив до берега. І вже покірно простягнув Віталію мотузок від саней, коли помітив, що долина з одного боку переходить в круту гору.

— Слухай, ще трохи можна? — смикнув назад мотузок. — Вони ж твої, накатаєшся.

— А материну книжку даси? Ну, ту, де він закохується в неї, а вона — не в нього...

— Дам, дам, — похапцем згодився я, зрадівши, що так легко вимантачив сани. А як винесу ту книжку з хати, про це згодом подумаю.

Але Віталій вимагав гарантії.

— Знаю тебе. Давай ніж.

— Та він дома... — необачно збрехав я: Віталій уже намацав його в моїй кишені.

— Привезеш увечері. І книжку, — буркнув та й заходився клацати лезами, викруткою, шилом, мовби то назовсім його ніж.

Сховав і пішов додому. А я, загнавши далеченько думку про ножик, подався на крутий схил долини.

Сани неохоче зрушили з місця... Врешті піддалися схилові й бадьоро поїхали вниз...

Сонце бродило десь за хмарами, не виказуючи бодай жодним променем свого місця на небі. Та я не дуже й додивлявся.

І до Петі не бігав би, коли б прихопив з собою шматок хліба.

Краще б уже перетерпів до вечора. Хіба дуже довгий зимовий день?

Наче за хвилину обкрутнувся.

А хтось устиг раніше. І біля непорушної води одиноко стирчали короткі палиці.

Я сюди, я туди. Бігав поміж яблунями, зазирав в усі заглибини — чи не пожартували хлопці. Нема. Погнав ще раз до Петі — може, тягав їх тоді з собою та й забув.

Немає.

Коли з усіх боків у долину посунули каламутні сутінки, я побрів додому.

Влетів спрожогу в хату, кинув сюди черевики, туди шапку, зайцем плигнув на піч.

Мати, що звикла до таких повернень, лише похитала головою та простягнула руку на піч, щоб помацати мої ноги.

— Жабенята, — тільки й мовила. Підкинула в грубку дві поліняки. І подала мені здоровенний солдатський кухоль чаю. Від нього здіймалась пара. Гостро запахло смородиною.

Сьогодні було не до чаю й не до матері.

Але одне матері треба було сказати.

І чай вихолов, а я не міг зважитись. А за вікном уже не сіріло — рівно чорніло.

— Мамо, — не озвався — котом пронявчав, — мамо, скажіть Віталію, коли прийде, що я хворий...

Мати відклала книгу, з якою вмостилася біля напіввідчинених дверцят грубки, з подивом глянула на мене.

— Чого це я на старість брехати вчитимусь?

— Та ні... треба... ну... і голова болить... — заплутався я, боязко позираючи на вікна та прислухаючись до кожного звуку.

Мати промовчала, тільки зітхнула. Краще б вилаяла. Але розповісти про все в мене язик не повертався. А щоб мати не допитувалась, скочив з печі, шугнув під ковдру в ліжко. Хоч після такого плавання на печі куди приємніше.

Віталій не прийшов. І я, не стільки заспокоєний, скільки втомлений тривожним чеканням, задрімав.

Чи то справді вітер ударив у шибку, чи мені причулося деренчання. Але я притьмом схопився і, як був, босий, у трусах і майці, вискочив у сіни. «Хтось сани привіз!» — чомусь майнула тривожно-радісна думка.

Я так гарячково грюкнув дверима, що сполошений півень упав із сідала, наробив шелесту.

Не знаю, як опинився в кутку на печі, забувши про ліжко.

Мати заворушилася.

— Що там? Що там? — запитала спросоння.

— П-півень у-упав! — вимовив я.

— А, — позіхнула мати. — Спи. Замерз у ліжку?

Я мовчки притулився до матері. Й несподівано схлипнув. Затиснув рота — пізно.

З матері сон мов рукою зняло. Так завжди, коли у мене пробиваються сльози. Хай удень, хай глупої ночі.

— Розказуй, — шорстка рука лягла на моє їжакувате волосся і, поки я не змовк, гладила й гладила його.

— Погано, — зітхнула мати, — погано. І не так саней жаль — товариша підвів.

— Та я ж на хвилиночку...

— Ну, що ж, залишимо все це на завтра, щось придумаємо...

Я вперше, мабуть, за все життя прокинувся раніше за маму. Одягнувся тихенько і без жодної путньої думки в голові вискочив у сіни. А думка прийшла потім, коли побачив, що саней ніхто не привіз тихцем.

Зробити нові сани!.. Тоді ця думка здалась мені цілком імовірною.

Я цюкав, хекав, тесав, гнув. Тріщало сухе дерево, жалібно пищало мокре...

Мати, певно, давно вийшла, але я помітив її лише тоді, коли вона легенько відібрала в мене сокиру. Склала в купу нарубані дрова й повела мене до хати. Навкруг мене віялом вилася пара.

— Мамо, що робити? — благально глянув я на неї.

— Що? — здвигнула плечима мати. — Сани.

— Як?!

— Піди до діда Матвія, він покаже — як.

— Так Віталій зараз прийде!..

— От і скажи йому правду. Хай почекає.

Ех, знала б вона Віталія!..

Почувся стукіт, од якого я здригнувся. Він...

Я ледь переступив невисокий поріг. У сінях для чогось узяв лижі.

— На, — подав їх Віталію.

— Ти що, з печі впав? — вирячив очі Віталій. — Я за саньми прийшов. Дід на базар хоче їхати.

— Вк-крали сани... Бери взамін лижі...

— Вкрали? — охнув Віталій. — Що ж мені дід скаже? Він же ще до революції їх робив...

— На, на лижі, — тицяв я, мовби не чуючи Віталієвих спантеличених слів.

Віталій уважно, наче вперше бачив, глянув на лижі. І я глянув.

Коли схопив, зовсім не жаль було. А тепер — наче хто стиснув у кулаці моє серце.

Принесла їх мені мати зі школи. Її учень, семикласник Борис Гайдук, зробив. Березові. Ремінці з вірьовками, щоб ногу прив'язувати, де черевик має стояти — гума шорстка. І білі-білі.

Моя рука з лижами тремтіла. Але я не смикав її назад.

— А хіба Віталій не може почекати, доки ти йому зробиш нові сани?

Мати завжди виручить у найважчу хвилину.

— Чого ж, чого ж, — квапливо згодився Віталій.

Віталій уже повернувся, щоб іти додому, і тут моє обличчя спалахнуло. Обдурив товариша! Як він тепер відчитається перед дідом? Що робитиме цілі канікули — в нього ж ні лиж, ні ковзанів?

Я догнав Віталія.

— На, — тицьнув йому лижі. — Хай... поки я зроблю сани...

— Ні, — рішуче відхилив лижі Віталій.

— Бери, бери, я тоді краще трудитимусь. А то, знаєш сам, як завіюсь на бугор...

— Ну, коли так, — ніяково згодився Віталій. І, вже відійшовши за ворота, щось згадав.

— Агей, — покликав мене. — На́ ніж. Згодиться. А лижі я берегтиму. В копанку не спускатимусь. Тільки по рівному...

На ніч підморожувало. Самотньо пролітали великі, мов горобці, сніжинки. А ввечері й метелиця закружляла, м'яко встеляючи шкарубкий сніг.

Та я ніскілечки не жалкував. У мене був зовсім хороший настрій, як позавчорашнього вечора, коли сині тіні оповивали і город, і дерева, і навіть старий похилений хлівець.

- Назви героїв оповідання. Якими ти їх уявляєш?
- Яким видався тобі спочатку Віталій? Чи змінилася твоя думка про нього потім? Чому?
- Які стосунки були у Валерія з мамою? Доведи свою думку рядками з тексту.
- Поділи текст на кілька частин. Розкажи, про що розповідається в кожній із них. Простеж, як змінювався настрій Валерія.

- Поміркуйте, чому оповідання має назву «Білі лижі». Що найважливіше хотів підкреслити автор?
- Розкажіть один одному продовження сюжету оповідання.

МИХАЙЛО СЛАБОШПИЦЬКИЙ

Михайло Слабошпицький народився 1946 року на Черкащині. Він написав багато творів для дітей. Усі його оповідання дуже цікаві. Письменник учить лагідно всміхатися, промовляти ніжні слова, любити один одного.

Головний герой твору

СЛАВКО Й ЖАКО

(Скорочено)

І вдень, і вночі гримкотять поїзди повз маленький степовий роз'їзд. Пасажири, мабуть, не встигають його й помітити, бо схожих на нього вздовж залізниці дуже багато. Всюди смугасті, як зебри, шлагбауми*, старенька будочка і кам'яний будиночок, що вистромив з густого вишняка черепичну крівлю, як їжак голову.

Ось тут і живе один з найбільших мрійників на світі Славко. Щодня проводжає поглядом поїзди і з нетерпінням жде, коли нарешті виросте і поїде аж у самісіньку Африку. Звідти сюди щотижня приходять листи від батька.

Коли від'їздив цього разу, Славкові стало прикро-вато. Яка несправедливість: чому батькові треба їхати саме в його день народження?

Мати заспокоювала його:

— Станеш дорослим, тоді повністю зрозумієш, як важливо бути вірним своєму обов'язку.

— У дітей ще більше обов'язків, ніж у дорослих, — заперечив Славко. — І в школу ходи, і старших слухайся, і руки мий, і зуби чисть, і нічого не зроби без дозволу... Не життя, а самі обов'язки — навіть дихнути без них спокійно не можеш.

**Шлагба́ум* — пристрій для припинення руху автомобільного та іншого транспорту через залізничний переїзд.

— Виростеш — обов'язків стане ще більше, — сказав батько.

— Більше, як у мене є, мабуть, не буває, — засумнівався Славко.

І раптом батько спохопився:

— Стривай, а я ж забув тобі вручити найголовніший подарунок!

Під вікном уже сигналила машина, що приїхала за татом, коли він вийшов зі своєї кімнати з трьома грубезними темно-синіми книжками в руках.

Славко глянув і аж сторопів од радості. До тих книжок йому навіть підходити заборонялося. Одного разу батько тільки показував йому яскраві малюнки всяких тварин у товстезних книгах.

— Це тобі. Їх мені в твоєму віці дідусь подарував. І для мене це були найцікавіші книжки на світі.

— Мені... — прошепотів Славко, який ніяк не міг повірити в таку подію.

— Написав ці книжки знаменитий німецький учений Альфред Едмунд Брем ще більше ста років тому. Їх читають в усьому світі. Я певен, «Життя тварин» тобі теж сподобається.

Батько поїхав, а Славко почав читати книжки Брема.

Він дізнався, що зеброві мангусти вміють наслідувати пташині голоси, а тому їм вдається перехитряти птахів, приманюючи їх до себе. Птахи нічого не підозрюють і летять туди, де, трохи покричавши по-їхньому, причаїлася мангуста. Отакі хитрющі ті створіння! Мабуть, ще хитріші за лисиць. Люди ловлять і легко приручають мангуст. Мангусти нікуди від них не втікають, їм навіть подобається жити в людей.

Виявляється, що в Африці живе дикий кіт сервал, який полює на зайців і ягнят. Удень він спить, заховавшися в непролазні хащі, а темної ночі виходить на свій розбійницький промисел. Прокрадається в кошари, на птахоферми, скрізь знаходить собі смачну поживу. Якщо людям пощастить упіймати серва-

ла ще молодим, вони легко його приручають, і він стає як звичайний домашній кіт.

А ще Славко дізнався, що в Африці є зовсім манюсінькі антилопи. Ні, не дітлахи дорослих антилоп, а вже дорослі. На зріст вони навіть менші від зайця. Їх так і називають: карликові антилопи. Вони дуже довірливі, а тому стають легкою здобиччю різних звірів. І їх залишилося у світі зовсім мало. Як би зберегти карликових антилоп? Може, треба виловити всіх до одної і поселити в зоопарках? А там уже їм ніхто не страшний. Славко навіть листа написав батькові з такою пропозицією. Хай скаже найголовнішому по охороні звірів начальникові. Дивно, що досі ніхто до такого не додумався.

- Хто **головний герой** оповідання? Про що він мріяв?
- Що цікавого дізнався Славко з книжок Брема?

* * *

Настали канікули. Славко поїхав відпочивати в табір. Книжки Брема дуже важкі. Він не міг повезти їх із собою. Спочатку навіть не уявляв, що робитиме там без них. Добре, що знайшлися в бібліотеці тоненькі книжечки про природу Африки. Щоправда, не такі цікаві, як Бремові.

Багато всяких дивин розказував він хлопцям вечорами біля намету.

Накупавшись за день уволю, наганявшись за м'ячем, вони дружно обсідали Славка. Били на собі комарів і слухали його з такою увагою, ніби перед ними був бувалий у бувальцях чоловік і все те перебачив на власні очі.

Отак і незчулись, як відсурмили в ранкові сурми* благословенні канікули. Першого вересня Славко знову пішов до школи. На перервах став розповідати хлопцям про рослини і тварин Африки, а вони дивувалися, звідки він усе те знає.

Коли уроки скінчилися і галаслива хлоп'яча ватага викотилася з шкільного подвір'я за ворота, Славко раптом глянув уздовж вулиці і навіть не одразу повірив своїм очам. Назустріч із дуже засмаглим, просто схожим на мідне, обличчям ішов його батько.

— Ой! — вигукнув Славко і, вимахуючи портфелем, побіг назустріч.

Дужими руками батько підхопив його разом з портфелем і підкинув угору.

— То чи скучив за мною?

— Скучив! Скучив! Тебе так довго не було!

По дорозі додому батько розпитував Славка, що ж він тепер знає про Африку. І Славко розповідав усе вичитане в книжках.

— Ти в нас тепер доктор африкознавства, — похвалив батько.

**Сýрма́* — духовий музичний інструмент у вигляді мідної трубки, зігнутої в кільце.

А вже біля шлагбаумів запитав:

— Чи вгадаєш, що я тобі привіз?

— Мангусту?

— Ні.

— Сервала?

— Ні.

— Карликову антилопу?

— Ні.

— Ну, не крокодила ж?

— І не крокодила, — усміхнувся батько.

— Що ж тоді? Кажи швидше, бо я не витримаю.

Замість відповіді батько голосно гукнув у двір:

— Славко прийшов!

— Славко! Славко! Славко! — раптом загукав хтось у відповідь деренчливим голосом.

Славко здивувався:

— Хто це?

— Це... — сказав батько. — Сам побачиш, хто це!

І Славко побачив у клітці попелястого птаха з яскравим рожевим хвостом.

— Оце дивина!.. — вражено видихнув.

А птах загукав:

— Славко! Славко!.. Із школи йде Славко!

— Здрастуй! — сказав йому Славко. — Ти хто?

— Здр-р-р-р-растуй! Здр-р-р-р-растуй! Школяр-р-р-р-р! — радісно вигукував птах і світив до нього жовтавими очима. «Р» у нього звучало так, ніби тріщав розгризений горіх.

— Це папуга жако, — сказав батько. — Він вважається найрозумнішим із усіх папуг Африки, а може, й світу.

— Найр-р-р-розумніший! — авторитетно підтвердив папуга.

— Будемо дружити? — запитав його Славко.

— Др-р-р-ружити!.. Др-р-р-ружити! — задоволено підхопив Жако.

Потім схилив голову набік, приязно подивився на нього й змовницьки підморгнув.

- Як Славко проводив канікули?
- Яка несподіванка чекала на Славка після уроків?
- Чому тато назвав Славка *доктором африкознавства*?
- Кого батько привіз синові? Знайди в тексті оповідання опис папуги.

* * *

Восени Славко застудився.

Вночі у нього була висока температура і він марив. Присмирнілий Жако сидів біля хворого і не зводив з нього погляду сумних жовтавих очей. За вікном ляпотів холодний дощ і гримкотливо, спалахуючи вогнем, як блискавка, пролітали поїзди.

Коли прийшов лікар, папуга йому сказав:

— Хвор-р-рий! Славко хвор-р-рий! Темпер-р-р-ратур-р-ра!

Доки лікар вислуховував Славкові легені, Жако з надією дивився на нього. Навіть не зворухнувся, не кліпнув жовтими намистинами очей. Дідусь, тато й мама теж мовчки стежили за лікарем, з нетерпінням чекаючи, що ж він скаже про хворобу.

Нарешті лікар сховав фонендоскоп* у набитий всякою всячиною портфель, протер окуляри і мовив:

— Нічого страшного немає, але треба лікуватися.

— Лікуватися, — жалібно повторив Жако.

Цілими днями за потьмянілим вікном шелестів дощ, гримкотіли поїзди, а Славко лежав у кімнаті й

**Фонендоскóп* — медичний прилад для вислухування серця й легень.

нудився. Йому вже троха полегшало, але виходити надвір не дозволялося. Єдина розвага — Жако. Він і вірші розповідає, і співа, і свистить.

Навідали Славка однокласники, і Жако продемонстрував їм увесь свій репертуар.

— Йому на концертах виступати, — сказав хтось із хлопців.

І Жако ще більше запишався собою, аж очі примружив од задоволення, і ще хвацькіше взявся висвистувати, потім нявкати, гавкати й кукурікати.

Він, мабуть, дуже тішився тим, що Славко одужує.

Розумний Жако все розуміє.

...Стоїть серед вологого шумовиння обложних осінніх дощів степовий роз'їзд. Гасне в гущі безлистих потемнілих дерев перестук коліс, що летять здалеку і далеко.

Йдучи вранці до школи, Славко зупиняється, коли повз роз'їзд пролітає поїзд, роздумливо вдивляється в миготіння його вікон і уявляє тих щасливих людей, які їдуть у невідомі краї і побачать там усякі дива. Ех, скоріше б уже, нарешті, вирости, скрушно зітхає він, і здається Славкові, що чекати йому до того часу — цілу вічність.

Славко оглядається на будиночок і щораз помічає у відчиненій кватирці свого попелястого друга з яскравим оранжевим хвостом.

Цікаво, чи згадує він свою Африку, де так багато сонця і, мабуть, не буває таких холодних дощів?

Славко знає, що без нього папуга нудиться вдома. Нікому показать свої таланти, ні з ким поговорити й розважитись. Терпляче чекатиме Славка зі школи. А коли він знову постане з важким портфелем у руках на порозі, жовто спалахнуть присмучені очі Жако, й він весело загукає, з насолодою вимовляючи «р»:

— Школяр-р-р-р-р! Школяр-р-р-р-р-р-р!.. Скільки п'ятір-р-рок?!

Обминаючи калюжі на бруківці, Славко йде до школи. По дорозі думає, що влітку обов'язково візьме з собою Жако на відпочинок.

Бо такої довгої розлуки на цілий місяць вони не витримають.

- Яку подію з життя Славка описано в оповіданні?
- Як ти гадаєш, чи можна Славка і Жако назвати друзями? Чому?
- Яка основна думка твору?

- Розгляньте малюнки. Які уривки оповідання вони ілюструють?
- Виберіть уривок з оповідання та прочитайте його в особах.

- Переглянь прочитані оповідання з розділу «У світі пригод». Які герої цих творів тобі найбільше сподобалися і чим? Які пригоди з ними трапилися?
- Поміркуй, як у кожному з оповідань автори ставляться до своїх героїв.

МІФИ

У давні часи, коли тільки починали вивчати явища навколишнього світу, люди намагалися їх пояснити, придумували і розповідали дивні історії. У цих розповідях поєднували правду і вигадку. Так склалися міфи про богів, обожнених героїв і фантастичних істот. У міфах пояснювалося, як виник світ.

Єгипетські міфи

Стародавні єгиптяни обожнювали тварин. Недаремно майже всіх богів вони зображали людьми з головами тварин і птахів. Особливо шанували бика (бог Апіс), корову (богиня Ісіда), барана (бог Амон), змію (бог Атум), крокодила (бог Себеп), кішку (богиня Баст).

Та найголовнішим в усі часи був бог сонця, якого єгиптяни вважали творцем всесвіту і богів. Також вони вірили, що річка Ніл тече по землі та під землею, а бог сонця Ра вночі перепливає підземним Нілом на схід і вранці з'являється над землею.

БОГ СОНЦЯ РА

Колись не було ні землі, ні неба. Всесвіт нагадував безмежний океан води. Спочатку серед вод океану з'явився пагорб. То був єдиний клаптик землі посеред безкраїх вод, які невідомо звідки витікали і невідомо куди текли.

Якось на цьому пагорбі розкрилась дивовижна квітка лотоса. Між пелюстками було сховане немовля. Цьому дитяті судилося стати богом на ім'я Ра.

Від дитини й справді йшло таке сліпуче сяйво, що всесвіт, який досі перебував у пітьмі, враз освітився і ожив.

- Прочитай опис всесвіту. Як зникла пітьма і все ожило?
- Що ти дізнався про народження бога сонця Ра?

РА ТА А'ПОП

Пітьма і зло породили велетенського змія, щоб врешті-решт запанувати над світом. То було небачене страховисько, могутнє і спритне. Понад усе змій, якого звали Апопом, не любив сонце.

Усі друзі Ра ставали ворогами Апопа. І змій так люто ненавидів бога Ра, що навіть при згадці про нього починав дрижати від злості.

Глибоко під землею — житло жорстокого змія. Однак і туди проникають сонячні промені, бо щовечора, завершивши свій похід над землею, Ра спускається до підземного світу. Нікуди від нього не сховатися! Скрізь це ненависне сонце!

— Я мушу позбутися Ра! — не тямлячи себе з люті, вигукнув Апоп. — Тільки коли на землі не стане цього бога, пітьма і зло запанують над світом!

Відомо, що Ра кожного вечора мандрує водами підземного Нілу. А якщо випити воду підземної ріки? Тоді зухвалий Ра ніколи не зможе потрапити до царства пітьми...

Апоп надимає черево і припадає до підземних вод. Він п'є довго, вперто, води' в Нілі стає все менше та менше. От і все... Річище порожнє, за кілька хвилин воно зовсім висохне. Ра ніколи більше не потрапить під землю!

«Підступний змій гадає, що коли він вип'є підземний Ніл, я не спускатимуся більше під землю... —

розмірковував Ра. — Настав час покінчити з породженням пітьми і зла. Апоп повинен щезнути!»

І непереможний Ра прямує на вирішальну битву зі змієм! Він — сонце, а сонцю підвладний увесь світ.

Битва була довгою і жорстокою. Змій такий дужий і великий, що Ра ніяк не міг його скорити. Та богові замало вбити Апопа. Спочатку треба примусити його повернути підземні води.

Слава великому Ра! Він здолав Апопа, притиснув його так, що той повернув підземний Ніл — випустив його зі свого бездонного черева! Тепер не варто вбивати змія, він переможений — нехай живе! Ра святкує перемогу! Ра — великодушний! Осяяний звитягою, бог сонця продовжує свою щоденну подорож...

Даремно Ра пожалів Апопа. Зло ніколи не скориться світлові. Змій знову випив підземний Ніл, коли Ра тільки-но піднявся над землею.

Наступної ночі все повториться знову. Змій Апоп, що не змирився з поразкою, знову нападе на Ра, а сонячний бог ще раз і ще раз доведе свою непереможність.

Щоночі у підземному світі відбувається битва між силами світла й пітьми. Ця битва щоразу незмінно закінчується перемогою світла.

- Як і для чого змій Апоп з'явився на світ? Чому він ненавидів бога Ра? Як вирішив позбутися його?
- Перекажи близько до тексту зміст тієї частини міфу, в якій розповідається про битву Ра з Апопом.
- Як у міфі пояснюється вічна боротьба між світлом і пітьмою, добром і злом?

Міфи Давньої Греції

Давньогрецька міфологія — найбагатша серед відомих людству. Вона мала велике значення для розвитку світової культури.

Грецькі боги жили на горі Олімп. Там панували такі самі порядки, як і між людьми. Греки з великою повагою ставилися до людини, тому й богів уявляли в образі людей.

Персонажі міфу

ЯК ВІДВАЖНИЙ ПЕРСЕЙ ВРЯТУВАВ КРАСУНЮ АНДРОМЕДУ

Давним-давно в далекій південній країні Ефіопії правили цар на ім'я Кефей і цариця на ім'я Кассіопея. Була в них єдина донька. Звали її Андромеда.

Цариця Кассіопея дуже гордилася своєю донькою і любила говорити, що та найпрекрасніша у світі. Коли про це почули красуні-чарівниці, які жили в морі, то дуже розгнівались. Вони вважали, що красивіших за них нікого немає. Заплакали морські чарів-

ниці і стали вмовляти свого батька — царя морів Посейдона — покарати Кассіопею і Андромеду.

Могутній морський цар послав чудовисько-рибину, яка нищила й топила все. Чудовисько погрожувало зруйнувати всю країну, якщо цар і цариця не віддадуть йому свою доньку. Кефей і Кассіопея змушені були скоритися волі чудовиська.

Красуню Андромеду прикували до скелі в морі. Але в цей час з'явився непереможний герой Персей і врятував Андромеду.

Цар на радощах віддав доньку за Персея. Багато днів тривав весільний бал. З того часу на небі з'явилися сузір'я Кассіопеї, Андромеди та Персея.

- Назви **персонажів міфу.**
- Яке лихо спіткало царя Кефея та царицю Кассіопею? Хто врятував Андромеду?
- Як у міфі пояснюється поява на небі сузір'їв Кассіопеї, Андромеди та Персея?

Зоряне небо — Велика книга мудрості природи. Тихої безхмарної ночі мерехтіння безлічі зірок зачаровує. Із прадавнього часу людина спостерігала за зоряним небом. Милуючись химерними візерунками зірок, вона поєднувала їх у своїй уяві в дивовижні малюнки, які ще здавна називають сузір'ям.

Сузір'я — це абетка астрономії. Для того щоб навчитися читати, необхідно вивчити букви, а для того щоб уміти орієнтуватися в зоряному небі, треба знати 88 сузір'їв і навчитися знаходити їх.

Сузір'я та планети отримали свої назви в різні часи. У далекому минулому їм надавали імена героїв міфів та легенд. Найбільшу їх кількість залишили стародавні греки: сузір'я Андромеди, Персея, Оріона, планети Марс, Юпітер, Венера.

Чарівні перетворення

ПАНДОРА

Коли на землі в людей засяяв веселий життєдайний вогонь, сповнюючи їхнє існування теплом і радістю, розгніваний Зевс покарав за це не тільки гордого Прометея. Лихий, злопам'ятний бог надумав покарати нещадно і смертних, та ще так, щоб навіть їхні далекі-далекі нащадки відчували ту кару.

Зевс Громовержець покликав свого сина Гефеста, неперевершеного митця та вигадника, звелів йому змішати глину з водою, всередину сховати приємний, ласкавий голос і зліпити юну дівчину, схожу на безсмертну богиню.

Гефест усе так і зробив. А далі, за Зевсовим веліннням, буйні вітри вдихнули в ту постать життя і кожний з богів уцедрив її своїми дарами. Мудра Афіна Паллада навчила дівчину гаптувати і прясти, золота Афродіта надала їй звабних чарів і дивовижної вроди, а хитрий

Гермес подарував їй лукавий розум, непереборну цікавість і каверзну* вдачу. Дівчину назвали Пандорою, а це ім'я означало: «Та, що всім обдарована».

Юні Харіти й Музи вбрали Пандору в сріблясті шати, на довгі кучері поклали вінець, схожий на золоте мереживо, ніжну шию прикрасили намистом із самоцвітів і заквітчали красуню трояндами. Потім Гермес, як звелів йому всевладний батько, відвів Пандору на землю і залишив її біля порога дому Епіметея, рідного брата Прометея.

Колись Прометей попереджав свого рідного брата, щоб той нізащо не брав ніяких дарунків від підступних богів. Та Епіметей був надто простий, довірливий і повільний у думках, навіть ім'я його означало: «Той, хто думає потім». Тож, побачивши біля свого порога прекрасну дівчину, що сяяла вродою і щастям, Епіметей забув усі застережливі слова свого мудрого брата, забув про все на світі.

Як Зевс того й прагнув, Пандора стала Епіметеєвою дружиною і праматір'ю всіх смертних жінок. І вона ж стала причиною великих нещасть на землі.

До того часу люди жили, не знаючи горя, заздрощів, злочинів, тяжких хвороб і турбот. Усе це Прометей сховав від смертних на Олімпі в чималій амфорі**, щільно її закривши. Зевс подарував ту амфору Пандорі в посаг***, тільки — підступний! — не звелів її відкривати.

Послухалася Пандора, та з кожним днем їй дедалі дужче кортіло зазирнути всередину. Нарешті красуня не витримала, відкрила амфору, і в ту ж мить звідти вилетіли на волю горе, турботи, злигодні, страждання, тяжкі хвороби.

**Ка́верзний* — складний.

***А́мфора* — велика посудина яйцеподібної форми для вина, олії та ін.

****По́саг* — майно, гроші, що дають батьки або родичі нареченій, коли вона виходить заміж.

Відтоді вони скрізь і завжди переслідують людство. Невидні, нечутні, німі, вони потьмарюють людям сонячне сяйво, заповзають в їхні домівки, сріблять скроні у смертних, виорюють на їхніх обличчях глибокі страдницькі зморшки, вкорочують людям і так недовгий вік.

Збагнувши, що вона накоїла, Пандора мерщій закрила амфору, і з неї не встигла вилетіти тільки сліпа надія.

Так покарав смертних людей всемогутній Зевс Громовержець.

- Назви персонажів міфу. Які **чарівні перетворення** описано в ньому?
- За що Зевс розгнівався на Прометея? Прочитай.
- Чим боги обдарували Пандору? Якою ти її уявляєш?

турбот, злигоднів, страждань, хвороб? Чи добре вчинила Пандора? Як ти пов'яжеш із змістом міфу вислів: «Надія живе найдовше»?

• Існує вислів «скринька Пандори». Що він означає? (Вибери відповідь: джерело нещасть; багатство; таємницю.)

* * *

Зевс — головний бог у грецькій міфології, батько богів і напівбогів. Він же бог грому.

Прометей викрав у богів вогонь і приніс людям, за що його жорстоко покарав Зевс, прикувавши до скелі.

Гефест — син Зевса, бог вогню і ковальської справи.

Харіти — три дочки Зевса, вічно юні богині краси.

Музи — дев'ять дочок Зевса, покровительки мистецтв і науки.

Гермес — бог сонця.

Афіна Паллада — богиня мудрості.

Афродіта — богиня кохання і вроди.

Слов'янські міфи

Прадавні слов'яни вірили в те, що світом правлять боги, які живуть на високих горах. Більшість із них — ті, що дають людям життя (наприклад, бог сонця Дажбог). Але є й такі, що ладні занапастити людей (наприклад, Чорнобог).

Окрім богів, за уявленням слов'ян, землю населяли духи. Це добрі та злі сили, які могли втручатися в повсякденне життя: русалки, мавки, домовики, чорти, відьми тощо. Люди вірили, що жити з ними треба в мирі, навіть задобрювали подарунками.

Прочитай слов'янський міф про походження людей на Землі.

СТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ

Ще до початку світу, коли не було ні неба, ні землі, а лише синє море, посеред того моря стояло велике дерево.

На тому дереві була золота кора, пе́рлова роса, і сиділи на ньому дивовижні птахи. Дехто каже, що то були два голуби, а дехто — що сивий сокіл. Серед гілля того дерева роїлися бджоли, в його корінні жили всілякі тварини, на гілках знайшли притулок птахи. З дерева капала роса, а з цієї роси утворювались озера, річки та криниці.

Але сумним був світ без людського гомону. І тоді бог зробив із глини першочоловіка. Однак глина — мертва.

Щоб оживити людину, бог схилився до неї й просто в уста вдихнув життя.

- Прочитай опис дерева. Чим воно особливе?
- Як пояснюється в міфі походження людини? Чи можна назвати це чарівним перетворенням?
- У якому міфі ти вже читав про створення людини богами?

- Прочитай, як пояснюють слов'янські міфи появу на Землі добра і зла.

Сергій Плачинда

БІЛОБОГ І ЧОРНОБОГ

І поринув у глибоку думу Сокіл-Род. І довго-довго думав. І зніс він два яйця: біле і чорне. Впали вони в озеро Живої води, і вродилися з них Білий лебідь і Чорний лебідь. Попливли вони назустріч один одному і стали люто битися.

Тоді з вершини Дуба-Стародуба сказав їм Сокіл: «Зупиніться!»

І лебеді перестали битися. І сказав Сокіл: « Я даю вам Слово і Розум. Вийдіть з води і станьте обабіч мого Дуба». Вийшли лебеді з води й одразу перетворилися в людиноподібних велетнів. Тільки в одного шкіра була біла, волосся — русяве, очі — блакитні; а в другого все чорне — і шкіра, і волосся, і очі.

І сказав Сокіл їм: «Зірвіть з дерева по яблуку і з'їжте їх». З'їли велетні й відчули в собі силу неймовірну. І сказав їм Сокіл: «Тепер ви невмирущі боги». І вклонилися йому велетні.

І сказав Сокіл білошкірому: «Ти є Білобог, Володар Світла й Білого світу та всього, що створиш у ньому».

І сказав Сокіл чорношкірому: «Ти є Чорнобог, Володар Ночі й Пітьми та всього, що створиш у ній».

І сказав він обом: «Ви є Добро і Зло, Краса і Погань, Світло і Пітьма, Правда і Кривда. Ви будете завжди, будете скрізь, будете вічно. Бо ви є Життя. І ті, що прийдуть, не знають Добра без Зла, не

знають Краси без Погані, бо інакше — не знатимуть, що таке Життя і навіщо жити в ньому».

• Розкажи, хто дав життя Білому й Чорному лебедям. Як вони зустрілися?
• На кого перетворив Сокіл лебедів? Чим їх наділив?
• Прочитай останній абзац. Для чого Сокіл створив Володаря Світла й Володаря Пітьми?
• Які чарівні перетворення описано в міфі? Як у ньому пояснюється, що таке життя?

* * *

Творцем всесвіту слов'яни вважали Рода, який живе на небі, їздить на хмарах, дарує життя людям, звірам, птахам. Він перевтілювався в Сокола, який жив на вершечку Прадуба — першодерева світу.

Вчинок персонажа міфу

Сергій Плачинда

ВЕЛИКДЕНЬ

Се є найдавніше свято в Україні. Зародилося воно сім тисяч років тому, коли, за легендою, «плуг упав з неба»! А було так...

Жили троє братів-мисливців: Тур, Пан і Яр.

Зібрались вони якось на полювання. Вийшли в степи неозорі, а жайворонки так розспівалися, що аж небо дзвенить. Вражено зупинився Яр і мовив:

— Не хочу я, братове, турів полювати, молодих биків стрілами поціляти, а хочу оце поле зорати та засіяти зерном, та зібрати врожай, та хліба напекти людям на здоров'я.

Тільки-но він отаке проказав, як з неба опустилися золотий плуг і золоте ярмо.

І гукнув старший брат Тур: «Се моє!» Хотів схопити плуга — аж він полум'ям зайнявся. Відсахнувся в страхові Тур.

«Се моє!» — прокричав середульший брат. Але і йому сахнуло полум'я в лице.

— Ні, братове, се моє, — всміхаючись, мовив Яр.

Він підійшов і взяв золоте ярмо, накинув на пару волів, що паслися поблизу, запріг їх у плуга золотого і проорав першу у світі борозну. А потім — другу, й десяту, і соту. Засіяв поле пшеницею дикою, і зросла вона буйним колосом. Зібрав урожай Яр, і борошна намолов, і спік першу хлібину, і другу, й десяту, і соту. І людей частував. І навчив їх орати, сіяти й хліб ростити. За все те великі боги Вирію взяли його до себе і скупали в Озері Живої Води. І став Яр — Ярилом, богом весняних робіт і родючості. І спускався він на землю в той весняний день, коли можна було засівати землю зерном. І то був Великдень. Тобто Великий День хлібороба.

Святий День.

- Про яку подію розповідається в міфі? Перекажи її зміст близько до тексту.
- За який вчинок боги взяли Яра до себе? Ким став Яр?

* * *

І що ж то за свято — Великдень? Сьогодні воно має й іншу назву — Пасха. З'явилася ця назва в кінці І тисячоліття, коли на українську землю прийшло християнство. Цей день вважався днем воскресіння Ісуса Христа. Та саме́ свято народилося набагато раніше. Про це й розповідає міф.

- Переглянь прочитані міфи і поміркуй над словами Сокола. Спробуй висловити свої думки з приводу того, навіщо живе людина.
- Які чарівні перетворення описано в міфах Давньої Греції, а також в єгипетських і слов'янських міфах?
- Які міфічні герої тобі найбільше сподобалися і чому?

КРАСА СВІТУ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

«Краса! На світі цім Краса...» (За *Миколою Вороним*) 4
Василь Сухомлинський. Краса, Натхнення, Радість і Таємниця 4

Пейзажна лірика

Тарас Шевченко 6
«Ой діброво — темний гаю!» 6
«За сонцем хмаронька пливе...» 7
«Встала й весна, чорну землю...» 8
«Реве та стогне Дніпр широкий...» 8

Леся Українка 9
«Вже сонечко в море сіда...» 10
«Плине білий човник...» 10
Сосна 11

Володимир Самійленко 12
«Веселиться земля...» 13
Весна 14
Весняна елегія 14

Ліна Костенко 15
Здивовані квіти 16
Красива осінь вишиває клени 16
Осінь, ось вона, осінь 17
«Стоять ліси смарагдово-руді...» 18
«Осінній день...» 18

Ігор Калинець 19
Хмара 19
Дощик 20
Ліс 21
Роса 21

Наталя Забіла 22
«Ще буйне літо...» 23
«Бродить осінь в лісі синьому...» 24

Ганна Чубач
Прогулянка з весною
За старою звичкою
Материнська для каштанів
«Весна — художник...»

Валентин Бичко
Юшка з росою
Осінь
Веселка

Інна Кульська
Роса
Оса та Бджола

Дмитро Павличко
Зернина
Плесо
Синиця
Яблуко

Андрій Малишко
Дощ
Вишня *(Михайло Ісаковський)*

Степан Жупанин
Ходімо в поле, сину
Солов'їний спів

Жартівливі вірші

Грицько Бойко
Хвастунець
Відпочити ніколи
Викрутився
Де Іванко?

Іван Світличний
Стонога (*Ян Бжехва*)
Безконечник

Пейзаж у прозових творах

Михайло Стельмах 48
Щедрий вечір (Уривки з повісті) 48

Євген Гуцало 51
Концентричні кола осені (Скорочено) 51
Жайворонкові пісні 53

В КРАЇНІ ДИТИНСТВА

Степан Васильченко 56
В бур'янах (Уривки з повісті) 56
Дмитро Красицький 62
Дитинство Тараса (Уривки з повісті) 63
Микола Олійник 69
Леся (Уривки з повісті) 69

У СВІТІ ПРИГОД

Микола Вінграновський 76
Гусенятко. 76
Євген Гуцало 83
Котилася торба (Скорочено) 83
Іван Кирій 90
Незвичайний пацієнт 90
Віктор Кава 95
Бі. і лижі (Скорочено) 96
Михайло Слабошпицький 104
Славко й Жако (Скорочено) 104

МІФИ

Єгипетські міфи

Бог сонця Ра 112
Ра та Апоп 113

Міфи Давньої Греції

Як відважний Персей врятував красуню Андромеду 115
Пандора 117

Слов'янські міфи

Створення людини 121
Білобог і Чорнобог. *Сергій Плачинда* 121
Великдень. *Сергій Плачинда* 123